

Seleucia

Sayı XV - 2025

Olba Kazısı Serisi

Seleucia XV

Olba Kazısı Serisi

Seleucia, uluslararası hakemli dergidir ve her yıl Mayıs ayında bir sayı olarak basılır. Yollanan çalışmalar, belirtilen yazım kurallarına uygunsa yayınlanır, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını Seleucia yayınına devretmiş sayılır. Seleucia kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Seleucia Dergisi, Sayı IV - 2014'den itibaren TR Dizin Ulakbim'de ve 2021'den itibaren Erih Plus'ta taranmaktadır.

<http://www.seleuciadergisi.com>

Editörler

Emel Erten
Diane Favro
Fikret Yegül
Murat Özyıldırım (Baş Editör)
Yavuz Yeğin

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Halit Çal
Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken
Prof. Dr. Efrumiye Ertekin
Prof. Dr. Emel Erten
Prof. Dr. Diane Favro
Prof. Dr. Turhan Kaçar
Prof. Dr. Sedef Çokay Kepçe
Prof. Dr. Gülgün Köroğlu
Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu
Prof. Dr. Harun Taşkiran
Prof. Dr. Mehmet Tekocak
Prof. Dr. Ceren Ünal
Prof. Dr. Fikret K. Yegül
Prof. Dr. Ayşe Fatma Erol
Doç. Dr. Erkan Alkaç
Doç. Dr. Sabri Arıcı
Doç. Dr. Figen Çevirici Coşkun
Doç. Dr. Merih Ereğ
Doç. Dr. Kasım Oyarçın
Doç. Dr. Fikret Özbay
Doç. Dr. Sema Sandalcı
Doç. Dr. Muammer Ulutürk
Doç. Dr. Yavuz Yeğin
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kaya
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Murat Özgen
Dr. Burak Erdem
Dr. Vujadin Ivanisevic
Dr. Murat Özyıldırım

Seleucia

Olba Kazısı Serisi

Sayı: XV

Yıl: 2025

ISSN: 2148-4120

ISBN: 978-625-6925-83-0

Yazışma Adresi

Doç. Dr. Yavuz Yeğin
Ankara Üniversitesi,
Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi, Diller Binası,
Oda no: Z7
Arkeoloji Bölümü No:45-45/A
06100 – Sıhhiye / Ankara – Türkiye
Tel: 0 312 310 32 80 / 1498
E – posta: ozyildirimmurat@gmail.com -
yavuzyeğin002@gmail.com
aemelerten@gmail.com

Yayının Adı: Seleucia (Dergi)

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

Yayın Şekli: Yıllık – Türkçe ve İngilizce.

Yayın Sahibi: Bilgin Kültür Sanat Org. Yay. Bas.
Dağ. Paz. Gid. İnş. San ve Tic. Ltd. Şti. adına
Engin Devrez

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Engin Devrez

Yayının İdare Adresi: Bilgin Kültür Sanat Şti. Ltd.
Selanik 2 Cad. 64/13, Karadeniz İşhanı 3. Kat
Kızılay – Ankara
Tel: 0312 419 85 67
Sertifika no: 20193
www.bilginyayinevi.com
E – posta: bilginkultursanat@gmail.com

Baskı

Dijital Baskı Merkezi (Osman Sami Solak)
İvedikköy Mh. 1492. Cd. Yenimahalle /
ANKARA
Tel: 0533 577 6514
Matbaa Sertifika No: 70810

Teknik Düzenleme

Arş. Gör. Dr. Burak Erdem

Dağıtım

Selanik 2 Cad. 64/13, Karadeniz İşhanı 3. Kat
Kızılay – Ankara
Tel: 0312 419 85 67

Seleucia | Sayı XV | Mayıs 2025

Doğu Dağlık Cilicia Mimari Plastiği Bağlamında
Olba'dan Bir Grup Buluntu

*A Group of Finds from Olba in the Context of
Architectural Decoration in Eastern Rough Cilicia*

Emel Erten – Yavuz Yeğin

9

Su Kemerlerinin Ötesinde: Kırsalda Roma Yaşamı ve
Mimarisi

*Beyond the Reach of the Aqueducts: Roman Lives and
Architecture in the Countryside*

Fikret Yeğin

33

Juliana Anicia: "A Building Loving Woman"

Gender and Construction in Constantinople

*Juliana Anicia: "Yapı İşlerini Seven bir Kadın":
Constantinopolis'te Toplumsal Cinsiyet ve İnşaat*

Faaliyetleri

Diane Favro

55

Boncuk ve Vazo Yapımı Dışında

Tunç Çağ'ında Camın Farklı Kullanım Biçimleri

Different Uses of Glass in the Bronze Age

Other than Beads and Vessels

Emel Erten

71

Savatra'dan Yeni Adak Yazıtları

New Votive Inscriptions from Savatra

Mehmet Alkan – İlker Işık

93

Tyana Geç Antik Sur Duvarında Ele Geçen Bir

Define Hakkında İlk Değerlendirmeler

*First Evaluations of a Hoard Discovered in the Tyana
Fortress Wall*

Hüsamettin Hayri Şener

107

Gaziantep Gerçin Höyük'ten Savaş Arabası Şeklinde
Bir Kaide

A Chariot-Shaped Base from Gerçin Höyük, Gaziantep

Timur Demir – Özgür Çomak

121

Tarsus'da Türk İslam Dönemi Mihrapları

The Mihabs of Turkish-Islamic Period in Tarsus

Mustafa Kaya

139

Aizanoi Tiyatrosu'nun Scaenae Frons Düzeninin

Anadolu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması

*Comparison of the Scaenae Frons Order of the Aizanoi
Theatre with Similar Theatre Examples in Anatolia*

Fikret Özbay – İrem Kaya Yuki

161

Eski Çağ ve Geç Antik Çağ Yazılı Kaynaklarında
Zephyrium

Zephyrium in Ancient and Late Antique Written Sources

Muzaffer Yılmaz

183

Batı Karadeniz'de

Protohistorik Dönemlere Ait Yeni Veriler

*Recent Archaeological Evidence from the Protohistoric
Periods of the Western Black Sea Region*

Emrullah Kalkan - Yunus Emre Sevindik

193

Anamur'da Ortagonuş (Bahçegonuş) Hanı ve Çeşmesi

Ortagonuş (Bahçegonuş) Inn and Fountain in Anamur

Halil Sözlü – Sultan Eren

213

Ardahan'ın Hanak İlçesindeki Veli Kalesi

Veli Fortress in Hanak District of Ardahan

Özlem Oral

227

Roma Dönemi'nde Phokaia'yı Etkileyen

Depremlerdeki Arkeolojik İzler

*Archaeological Traces of Earthquakes Affecting Phokaia In
the Roman Age*

Sabri Arıcı

243

Eagle Figurine With Gold Medallion Holding a Ram
From Burdur Museum

*Burdur Müzesi'nden Koç Tutan Altın Madalyonlu Kartal
Figürini*

Salih Soslu

259

Antik Kaynaklar, Antropolojik ve Arkeolojik Veriler

Işığında Eski Çağ'da Dövme

*Tattooing in Antiquity in the Light of Ancient Literature,
Anthropological and Archaeological Data*

Ahmet Emirhan Bulut

287

Samsun, Bafra'daki Roma Dönemi Taş Sanduka

Mezarları ve Buluntularının Değerlendirilmesi

*An Evaluation of the Roman Period Stone Cist Graves
and Their Findings from Bafra, Samsun*

Orhan Alper Şirin

321

Aizanoi Kadoi ve Kotiacon'dan Yün Üretimine İlişkin
Arkeolojik İzler

*Archaeological Evidence of Wool Production from Aizanoi,
Kadoi and Kotiacon*

Aslıhan Özbay

347

Seyitömer Höyük'ten Ele Geçen Bir Grup Bıçak

A Group of Knives Found at Seyitömer Mound

Rana Başkurt Usta – Hüseyin Usta

367

Traianus'un Doğu Seferine İlişkin Arkeolojik Kanıtlar

Archaeological Evidence of Trajan's Eastern Campaign

Burak Erdem

383

Alahan Manastırı Mağara – Kilisesi

Cave-Church in Alahan Monastery

Murat Özyıldırım - Yavuz Yeğin

397

PRAEFATIO

SELEVCIA'nın 2025 sayısı bu yıl da zengin bir içerikle okurlarına ulaşıyor. Bu sayı ile aynı zamanda dergimizin on beşinci yılını da kutlama mutluluğu içindeyiz. Bu yıl aynı zamanda Olba kazıları da on beşinci yılını kutluyor. Bundan yirmi dört yıl önce, Olba akropolisinin eteklerinde mütevazı bir yüzey araştırması biçiminde başlayan çalışmamızın gelişerek, bir kazı haline gelmesinde on beş yılı geride bıraktık. Şimdi Olba'nın yerleşim tarihi, kentteki yaşam tarzı konusunda çok daha fazla bilgi sahibi olmanın sevincini ve gururunu taşıyoruz.

Olba kazısı ekibinin özveri ve gayretleri ile on beş yıldır aralıksız olarak yayınlanan SELEVCIA'nın bu sayısında, Anadolu arkeolojisini, sanat tarihini, epigrafisini, nüemizmatığını, mimarlık tarihini aydınlatan, yepyeni bulguları ve fikirleri içeren toplam yirmi bir bilimsel metin yer almakta. Bu çalışmaları yaparken emeklerini, deneyimlerini bizlerle, dergimizle paylaşan yazarlarımıza şükranlarımızı sunuyoruz.

Editörler:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Fikret Yegül

Dr. Murat Özyıldırım (Baş Editör)

Doç. Dr. Yavuz Yeğin

PREFACE

SELEVCIJA's 2025 issue reaches its readers with a rich content this year as well. With this issue, we are also happy to celebrate the fifteenth anniversary of our journal. This year, the Olba excavation project is also celebrating its fifteenth anniversary. Twenty-four years ago, we started our work as a modest surface survey on the lower slopes of the Olba acropolis and it has been fifteen years since it turned into a full-scale excavation. Now, we are happy and proud to have much more information about Olba's settlement history and the lifestyle in the city.

This issue of SELEVCIJA, which has been published continuously for fifteen years thanks to the dedication and efforts of the Olba excavation team, includes a total of twenty-one scientific texts that shed light on Anatolian archaeology, art history, epigraphy, numismatics, and architectural history, and include brand new findings and ideas. We would like to express our gratitude to our authors who shared their efforts and experiences with us in our journal.

Editors:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Fikret Yegül

Dr. Murat Özyıldırım (Editor in Chief)

Assoc. Prof. Dr. Yavuz Yeğin

Olba Kazısı Serisi

Seleucia

Makale Başvuru Kuralları

Seleucia, Olba Kazısı yayını olarak yılda bir sayı yayınlanır. Yayınlanması istenen makalelerin en geç Şubat ayında gönderilmiş olması gerekmektedir. Seleucia, arkeoloji, eski çağ dilleri ve kültürleri, eski çağ tarihi, sanat tarihi konularında yazılan, daha önce yayınlanmayan yalnızca Türkçe, İngilizce çalışmaları ve kitap tanıtımlarını yayımlar.

Yazım Kuralları

Makaleler, Times New Roman yazı karakterinde, word dosyasında, başlık 12 punto baş harfleri büyük harf, metin ve kaynakça 10 punto, dipnotlar 9 punto ile yazılmalıdır. Sayfa sayısı, kaynakça dâhil en çok on sayfa olmalıdır. Müze, kazı, yüzey araştırması malzemelerinin yayın izinleri, makale ile birlikte yollanmalıdır. Kitap tanıtımları, üç sayfayı geçmemelidir. Çalışmada ara başlık varsa bold ve küçük harflerle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetler, makale adının altında, 9 punto, iki yüz sözcüğü geçmemelidir. Özetlerin altında İngilizce ve Türkçe beşer anahtar sözcük, 9 punto olarak “anahtar sözcükler” ve “keywords” başlığının yanında verilmelidir. Doktora ve yüksek lisans tezlerinden oluşturulan makaleler, yayına kabul edilmemektedir.

- Dipnotlar, her sayfanın altında verilmelidir. Dipnotta yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası sıralaması aşağıdaki gibi olmalıdır. Demiriş 2006, 59.
- Kaynakça, çalışmanın sonunda yer almalı ve dipnottaki kısaltmayı açıklamalıdır.

Kitap için:

Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., İstanbul.

Makale için:

Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, İstanbul.

- Makalede kullanılan fotoğraf, resim, harita, çizim, şekil vs. metin içinde yalnızca (Lev. 1), (Lev. 2) kısaltmaları biçiminde “Levha” olarak yazılmalı, makale sonunda “Levhalar” başlığı altında sıralı olarak yazılmalıdır. Bütün levhalar, jpeg ya da tift formatında 300 dpi olmalıdır. Alıntı yapılan levha varsa sorumluluğu yazara aittir ve mutlaka alıntı yeri belirtilmelidir.
- Levha sayısı her makalede 10 adet ile kısıtlıdır.
- Latince - Yunanca sözcüklerin yazımında özel isimlerde; varsa Türkçe ek virgülle ayrılmalı, örneğin; Augustus’un, cins isimler italik yazılmalı, varsa Türkçe ek, italik yapılmadan sözcüğe bitişik yazılmalıdır, örneğin; *caveanın*.
- Tarih belirtilirken MÖ ve MS nokta kullanılmadan, makale başlıkları ile yazar ad ve soyadlarında sadece baş harfler büyük harf olarak yazılmalıdır.

Olba Excavations Series

Seleucia

Scope

Seleucia is annually published by the Olba Excavations Series. Deadline for sending papers is February of each year. Seleucia features previously unpublished studies and book reviews on archaeology, ancient languages and cultures, ancient history and history of art written only in Turkish or English.

Publishing Principles

Articles should be submitted as word documents, with font type Times New Roman, font sizes 12 points for headings (first letters should be capitalized), 10 points for text, and 9 points for footnotes and references. The number of pages of each article should not be longer than ten pages, including the bibliography. If the study is on some material/materials from a museum or an excavation, the permission for publication should be submitted together with the article. The book reviews should not be longer than three pages. If there are sub-titles, the headings should be written bold with small letters. Abstracts written in both Turkish and English should appear below the heading of the article, should be size of 9 points and minimum count of words should be 200. Below the abstracts, a minimum of 5 keywords for both languages should be included (of size 9 points) below the headings “anahtar sözcükler” and “keywords”. The articles produced out of master’s theses or doctoral dissertations will not be accepted for publication.

- Footnotes should be given under each page. The ordering of author surname, year of publication and page number should be as follows: Demiriş 2006, 59.
- The reference list should appear at the end of the study and should explain the abbreviation given in the footnote.

Book format:

Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., Istanbul.

Article format:

Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, Istanbul.

- Photographs, pictures, maps, drawings, figures etc. used in the article should be referred to in the text as (Fig. 1), (Fig. 2) as abbreviations, and an ordered list of these items should appear at the end of the article under the heading “Figures”. All figures should be in JPEG or TIFF format with 300 dpi. If there are figures cited, the responsibility lies with the author and citation should be explicitly given. The number of figures for each article is limited to 10.

Antik Kaynaklar, Antropolojik ve Arkeolojik Veriler Işığında Eski Çağ'da Dövme

Ahmet Emirhan Bulut*

Öz

Dövme, sivri uçlu bir nesne vasıtasıyla deri altına boyar maddelerin uygulanması tekniğidir. Günümüzde birçok toplumda oldukça popüler olan dövmeler, Eski Çağ insanları tarafından da oldukça rağbet görmüştür. Dünyanın farklı noktalarında, çok farklı toplulukların inanç, sosyal statü, dekorasyon, tedavi gibi nedenlerle vücutlarını dövmelerle süsledikleri; kimi durumlarda ise köle, suçlu, savaş tutsağı gibi kimselere istekleri dışında dövmeler ya da damgalamalar yapıldığı antik kaynaklar, antropolojik ve arkeolojik veriler yoluyla bilinmektedir. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda bir insan vücudunda tespit edilen dövme uygulamasına dair en erken örnek, MÖ 3370-3100 yıllarına tarihlenen “Buz Adam” lakaplı Ötzi'dir. Bazı erken dövme örneklerinde genellikle kısa çizgi, nokta gibi basit çizgisel motifler tercih edilirken bazı örnekler oldukça etkileyici figüratif desenler sergilemektedir. Özellikle Pazırık Kurganı'ndaki bireylerde tespit edilen kaplan, kuş ve fantastik hayvanlardan oluşan dövmeler, sanat, tasarım ve hayal gücü anlamında Orta Asya'daki toplumların ileri bir seviyede olduklarını göstermektedir. Figürinler, seramik kaplar gibi arkeolojik nesnelerde tasvir edilen dövme motifleri, dövme tarihi araştırmalarında önemli yer tutmaktadır. Eski Çağ insanların vücutlarını süsleyen dövmelerden bazıları gözle tespit edilebilirken bazılarını belirlemede laboratuvar analizleri gerekmektedir. Farklı toplumlarda bağımsız bir şekilde gelişmiş olduğu görülen dövme sanatının, toplumların inanç ve kültürlerini yansıtmaları bakımından da oldukça önemlidir. Bu çalışma, çağlar boyunca toplumsal aidiyeti, dinsel kimliği, toplumsal statünün bir göstergesi ya da bir süsleme aracı olarak kullanılan dövmeyi tarihsel, antropolojik ve arkeolojik açıdan irdelemeyi amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Dövme, Deri, Dekorasyon, Antik yazın, Mumya, Ötzi, Pazırık Kurganı.

Tattooing in Antiquity in the Light of Ancient Literature, Anthropological and Archaeological Data

Abstract

Tattooing is the process of inserting pigments beneath the skin with a pointed instrument. This practice has gained significant popularity in numerous societies throughout history, including in

* Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Emirhan Bulut, Dicle Üniversitesi, Sezai Karakoç Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Sur/Diyarbakır, Türkiye. E-posta: ahmetemirhan.bulut@dicle.edu.tr, Orcid no: 0000-0002-0845-7756.

ancient civilizations. Ancient sources, along with anthropological and archaeological evidence, indicate that diverse societies across various regions of the world have historically practiced tattooing for purposes including religious beliefs, social status, aesthetic expression, and medical treatment. Additionally, in certain contexts, tattoos or forms of stigmatization were forcibly imposed on individuals, such as enslaved persons, criminals, and prisoners of war. According to current research, the earliest example of tattoo application identified on a human body is found on Ötzi, known as the “Iceman,” dated to 3370-3100 BCE. In some early tattoo examples, simple linear motifs such as dashes and dots appear to be preferred, whereas others feature remarkably intricate figurative patterns. Notably, the discovery of tattoos depicting tigers, birds, and mythical creatures on individuals from the Pazyryk burial mounds indicates that Central Asian societies had reached an advanced level of artistic expression and imagination. Tattoo motifs represented on archaeological artifacts, such as figurines and ceramic vessels, hold significant importance in tattoo history research. Some tattoos that adorned the bodies of ancient individuals are visible to the naked eye, while others require laboratory analysis for detection. This paper aims to examine tattoos, which have been used throughout history as symbols of social belonging, religious identity, social status, or ornamentation, from historical, anthropological, and archaeological perspectives.

Keywords: Tattoo, Skin, Decoration, Ancient literature, Mummy, Ötzi, Pazyryk Mound.

Giriş

Dövme, boyar maddelerin cilt altına enjekte edilmesi sonucu oluşan kalıcı bir pigmentasyon işlemidir. Deri altı pigmentasyonu bazen istenmeden de olabilir. Bu durum kazara gerçekleşirse, -trafik kazası gibi- travmatik dövme¹ olarak adlandırılır. Bununla birlikte, günümüzde en yaygın dövme türleri dekoratif olanlardır ve genellikle güncel moda veya sembolik bir anlamla ilişkilidir². Dövmeler, kişilerin ya da toplulukların inançları, kimlikleri, farklılıklarını sembolize eden bir çeşit dışavurum yöntemi olarak değerlendirilebilir. Dövmelerde işlenen çizgiler, semboller, nesneler, bitkisel ya da hayvansal figürler, dövme yaptıran kişilerin sosyal, dinsel, toplumsal ve psikolojik dünyası hakkında bilgiler vermektedir. Dövme sanatı, farklı coğrafyalardaki birçok toplumda gözlemlenebilmekte; sanatsal çeşitliliği her toplumda bağımsız bir şekilde gelişmiş olduğunu göstermektedir³.

Dövmenin tarihine bakıldığında günümüzden binlerce yıl öncesinde bile dövme kullanımının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bilinen en eski dövme örneğinin 1991’de İtalya-Avusturya sınırındaki bir bölgede keşfedilen ve MÖ 3370-3100 yıllarına tarihlenen⁴ “Ötzi” adlı erkek birey olduğu genel kabul görmektedir. Ötzi’nin bazı eklem hastalıklarına sahip olması ve vücudunda tespit edilen dövmelerin konumları göz önünde bulundurulduğunda,

1 Travmatik dövme; karbonlu katran, barut granülü gibi ince pigmentli partiküllerin kazayla derinin alt katmanlarına gömülmesi olarak açıklanabilecek tıbbi bir terimdir (Agris 1976, 798-802).

2 Pesapane *et al.* 2014, 145.

3 Kyriakou *et al.* 2021, 907.

4 Renaut 2017, 243.

dövmelerin akupunktura benzer ağrı giderici tedavilerle ilgili olabileceği öne sürülmektedir. Bu öneri doğru kabul edilirse, tedavi amaçlı dövme uygulamasının, Çin'de⁵ bilinen en eski kullanımdan en az 2000 yıl önce var olmuş olabileceği düşünülmektedir⁶.

Dövmenin, ya da genel anlamda deride kalıcı iz bırakmanın birkaç farklı yöntemle yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki, dövme sanatının geleneksel yöntemi olan, iğnelerle mineral, kömür tozu vb. gibi boyar maddelerle deri altına enjeksiyon yapılmasıdır. Bu yöntemin yalnızca Yunan ve Roma dönemlerinde değil, MÖ 4. bin yılın ikinci yarısında bile kullanıldığı antropolojik veriler vasıtasıyla anlaşılmaktadır⁷. İğne ile dövme tekniği günümüzde modern dövme sanatında kullanılan tek yöntemdir. Ancak Antik Çağ ile karşılaştırıldığında işi yapan artık sivri uçlu iğneler değil, elektrikli motorlardan güç alan aparatlardır.

Bir diğer yöntem dağlama ya da damgalamadır. Bu yöntem Mısır, Babil, Assur, Pers ve Yunan gibi uygarlıklarda genellikle savaş esirleri, suçlulara, kölelere uygulanmaktadır. Burada amaç, kölelerin sahiplerine ait olduklarını göstermek ve suçluların ya da savaş esirlerinin suçlarının bedelini hayat boyu taşımaları düşüncesiyle vücutlarının görülen yerlerini damgalamaktır⁸. Birçok kültürde görülen ve Mısır'ın Eski Krallık dönemine kadar uzanan hayvanların damgalanması ise yüzlerce ya da binlerce hayvandan oluşan sürülerin birbiriyle karışmaması amacını taşımaktadır. Yunan ve Romalıların ayrıca, atları da damgaladıkları ifade edilmektedir. Balta, yıldırım, sarmaşık yaprağı, baykuş vb. motiflerin atları damgalamada kullanıldığı belirtilmektedir⁹. Yakın geçmişe baktığımızda damgalama yönteminin, Avrupa'da 19. yüzyıla kadar yaygın olduğu görülmektedir. Fransa'da suçlular için 1832'ye kadar, Sibirya'da mahkûmlar için 1864'teki reformlara kadar uygulandığı ifade edilmektedir¹⁰.

Vücutta kalıcı iz bırakma konusundaki bir başka yöntem kesiler vasıtasıyla yapılan yaralamalardır (*skarifikasyon*). Yunan ve Roma dünyasında bu yöntemin bir Afrika geleneği olduğu bilinmektedir. Etiyopyalı tasvirlerinde yüzün kesilerle yaralanması köleler arasında yaygındır¹¹.

Dövme ile dağlama arasında bir tür melez yöntem olan, vücudun kızgın iğnelerle işaretlenmesi de Antik Çağ'da uygulanan dövme türlerinden biridir. Bu yöntemin Geç Antik Çağ'da da bazı dini mezhepler tarafından uygulandığı bilinmektedir¹². Bu çalışmada, dövme uygulamasının geçmişi ve Eski Çağ pratikleri hakkında okuyucuya bir bakış açısı kazandırmak amacıyla sırasıyla antik kaynaklar, antropolojik ve arkeolojik kanıtlar incelenmiştir.

5 Dorfer *et al.* 1999, 1023-1025.

6 Pesapane *et al.* 2014, 145.

7 Deter-Wolf *et al.* 2016, 23; Renaut 2017, 243; Deter-Wolf *et al.* 2021, 4.

8 Jones 1987, 146 vd.

9 Kroll 1977, 86-87; Jones 1987, 151.

10 Jones 1987, 142.

11 Snowden 1970, 22-23; Jones 1987, 142. Bir terrakotta başın yanaklarında üç dikey çizgi biçimindeki skarifikasyon için bkz. Snowden 1970, 35, Fig. 3.

12 Jones 1987, 142.

Antik Kaynaklar

Geçmişte dövme kullanımı/uygulaması hususunda ilk başvuru kaynağımız Antik Çağ'da yaşamış tarihçiler, yazarlar ve şairlerdir. Bu yazarlar bizlere hangi toplulukların vücutlarına dövme yaptırdıklarından, hangi amaçlarla yaptırdıklarına kadar çeşitli bilgiler aktarırlar. Antik yazarların anlatımları, somut antropolojik ve arkeolojik kalıntılarla birlikte dövme sanatı tarihi açısından en önemli kanıtlar olarak değerlendirilmektedir. Dövme kullanımına yönelik bilgiler sunan antik kaynakların çoğunlukla Yunan ve Roma dönemi yazarları olduğu dikkat çekmektedir. Eski Mısır, dövme kullanımına dair önemli antropolojik ve arkeolojik veriler sunsa da yazılı kaynakların bu konuda sessiz kalması dikkat çekicidir. Güney Amerika'nın kadim toplumları için de Mısır'daki durum söz konusudur. Tarih yazımı konusunda önemli bir uygarlık olan Çin'de dövme kullanımına dair bazı metinlerin olduğu görülmektedir. Aşağıda dövme kullanımıyla ilgili bazı Yunan, Roma ve Çin metinlerine kronolojik olarak değinilmektedir.

Yunan dünyasında, Klasik Dönem'le birlikte dövme sanatından metinlerde bahsedilmeye başlandığı görülmektedir. Bu anlamda en erken bilgi kaynağımız, MÖ 5. yüzyılda yaşamış Kariyalı Herodotos'tur (MÖ 484-425)¹³. Herodotos'un *Historiai* (*Tarih*) eserinde birkaç farklı noktada dövme kullanımına ilişkin bilgilerle karşılaşmaktayız. Bunlardan ilki Mısır'dandır: "... Kıyıda bir Herakles tapınağı vardı – bugün de vardır; bir köle, sahibinden kaçmak ve kendisini bu tanrıya adanmak isterse, derisine birtakım kutsal dövmeler yaptırır, o zaman kimse ona dokunamazdı. Bu yasa kurulduğundan bu yana hâlâ geçerlidir..."¹⁴. Mısır'ın ardından Herodotos, Thrakia hakkında bilgiler sunarken Thrakialıların dövme geleneğine şu ifadelerle değinmektedir: "...Dövme yaptırmak soyluluk işaretidir; dövmesiz olmak kötülük getirir. Hiçbir iş görmemek kibarlıktır; toprakta çalışmak şerefsizliğin en aşığıdır..."¹⁵.

Historiai'da dövme kullanımının oldukça dikkat çekici bir örneğine rastlanılmaktadır. Pers Kralı Dareios tarafından esir edilen Histiaios, esaretten kurtulmak istemekte ve bunun bir yolunu aramaktadır. Bunun için Perslere karşı bir isyan başlatılması gerektiğini düşünen Histiaios, isyan içerikli mesajını kölesinin başına dövdürmüş ve köleyi Miletos'ta bulunan Aristagoras'a göndermiştir. Dövme kullanımına farklı bir boyut katan bu dikkat çekici olay şu şekilde anlatılmaktadır: "... Bu üzüntüler içerisinde isyan geliyordu aklına. Ve başı dövmeli adamın gelişi bütün bunlara denk düşüyordu, Susa'dan geliyordu, ona Histiaios'un Büyük Kral'dan ayrılmasını bildiren yönergesini getiriyordu. Histiaios, Aristagoras'ı ayaklanmaya kışkırtmak istiyordu, ona yol koruma polisinin gözünden kaçırıp tehlikesizce haber uçurabilmek için başka bir yol bulamamıştı; kölelerinden kendisine en çok bağlı olanı ayırtıp kafasını kazıtmıştı; buyrultusunu deriye dövdürmüş; saçların yeniden uzamasını beklemiş, saçlar yeteri kadar uzayınca, hemen Miletos'a göndermişti. Köle Miletos'a varınca, Aristagoras'a sadece kafasını kazıttırıp bakmasını

¹³ Kyriakou *et al.* 2021, 907.

¹⁴ Hdt. II. 113.

¹⁵ Hdt. V. 6.

söyleyecek, başka bir şey demeyecekti; dövme, dediğim gibi isyan buyrultusundan ibaretti. Kendisini Susa'ya kapatılmış görmek Histiaios'u sıkıyordu, bunu onun için yapmıştı. Eğer ayaklanma olursa, kendisini salıverir, deniz kıyısına gönderirler diye ümitleniyordu. Miletos'ta bir karışıklık çıkmazsa, bir daha geriye dönmeyeceğini biliyordu..."¹⁶.

Ünlü komedi yazarı Aristophanes (MÖ 446-386), *Kurbağalar* adlı oyununda deride kalıcı iz bırakma, yani damgalamayı cezalandırma yöntemi olarak kullanmaktadır. Yer altı tanrısı Pluto (Hades), oyun yazarı Aiskhylos'a şöyle seslenir:

"...Onlara söyle, çabucak bana gelsinler,

Eğer acele etmezlerse,

Apollo adına, Onları damgalayacağım,

Elleri ve ayaklarını bağlayacağım..."¹⁷.

Hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz Atinalı komedi yazarı Eupolis'e (MÖ 446-411) ait bir fragmanda dövme kullanımını işaret eden bir ifade yer alır. "...Seni üç iğne ile damgalayacağım/işaretleyeceğim..." satırıyla açıkça dövme vasıtasıyla cezalandırma kastedilmektedir¹⁸. MÖ 5. yüzyıl Yunan yazarlarından, aynı zamanda bir komutan olan Ksenophon'un (MÖ 432-355) *Anabasis* adlı eserinde On Binler'in Karadeniz'deyken karşılaştığı *otokhton* halklardan olan Mossynoikoslar hakkında şu bilgileri sunmaktadır: "...Bir müddet yürüdükten sonra dost Mossynoikosların topraklarına ulaştılar (On Binler). Orada kaynatılmış cevizle beslenerek şişmanlayan, enleri neredeyse boylarına eşit, zenginlerin körpe ve beyaz çocuklarını gördüler. Sırtlarında ve bedenlerinin ön taraflarında baştanbaşa çiçekleri andıran dövmeler vardı..."¹⁹.

C. P. Jones'e göre, Klearkhos'a (MÖ 4-3. yüzyıl) ait bir fragman, cezalandırma ve sonrasında dekorasyon amaçlı dövme kullanımı hakkında bilgiler sunmaktadır. Thrakialılar bir savaşta İskitler²⁰ tarafından yenilgiye uğratılmıştır ve ceza olarak Thrakialı kadınların vücutlarına iğneler kullanılarak yazılar yazılmıştır²¹. Sonrasında Thrakialı kadınların, vücutlarının geri kalanını bizzat kendileri dövmelerle işledikleri ve böylece bir utancı süslemeye dönüştürdükleri ifade edilmektedir²².

Menandros'un (MÖ 342-291) *Samia* adlı oyununda öfkeli Demeas'ın, ahlaksız Parmenon'u cezalandırmak için dövme/damgalama yöntemine başvurduğu görülmektedir²³. Oyun yazarı Herodas'ın (MÖ 3. yüzyıl) *Ζηλότυπος* (*Kıskanç Bir Kişi*) adlı oyununda bir köle olan Gastron, sevgilisi Bitinna'dan hatasını affetmesini, kendisinin de bir insan

16 Hdt. V. 35.

17 Ar. *Ran.* 1500-1514.

18 Eup. fr. 277 K-A (259 K).

19 Ksen. *Anab.* V. 4. 32.

20 İskitlerin dövme gelenekleri hakkında güncel bir çalışma için bkz. Demir 2025.

21 Jones 1987, 145.

22 Klearkhos fr. 46.

23 Men. *Sam.* 322-324.

olduğunu ve eğer istemediği bir davranışı tekrar yaparsa kendisini dövmeyle damgalamasını söylemektedir²⁴.

Roma Dönemi yazarları da eserlerinde dövme kullanımı ile ilgili bilgiler aktarmakta ve dövmenin farklı kullanımlarından bahsetmektedirler. Strabon (MÖ 64-MS 24) kapsamlı ve ünlü eseri *Geographika*'da, Alplerin doğusunda yaşayan Iapodes kabilesi hakkında şu bilgiler vermektedir: "... Toprakları fakirdir, insanlar çoğunlukla kavuzlu buğday ve darı ile geçinirler. Zırları Kelt tarzıdır ve diğer Illyrialılar ve Trakhiyalılar gibi dövmelidirler..."²⁵.

Plinius'un (MS 23/24-79) *Naturalis Historia* eserinde, Ksenophon'da olduğu gibi, Mossynoikosların vücutlarına dövmeler yaptıkları bilgisini verdiğini görmekteyiz²⁶. Yine aynı eserde Plinius, bazı yabancı toplulukların kendilerini daha güzel/yakışıklı ve bazı gelenekleri sürdürmek adına birtakım bitkileri kullandığından bahsetmektedir. Ayrıca, barbar kavimler arasında kadınların bazı bitkileri yüzlerine sürerek boyandıkları; Dacialılar ve Sarmatialıların kendi vücutlarına dövmeler yaptıkları Plinius tarafından aktarılmaktadır²⁷.

Plutarkhos (MS 46-120) *Nikias*'ta, MÖ 431'de Syrakusa'da esir düşen Atinalı ve müttefiklerinin alınlarına Syrakusa'nın sembolü at dövmesi yapıldığını ve kölelerin taş ocaklarında çalıştırıldığını ifade etmektedir²⁸. Romalı bir yazar olan Petronus Arbitr'in (MS 1. yüzyıl) *Satyricon* eserinde de dövme kullanımına dair bir bahis vardır. Bir gemide seyahat eden ve gizlenmesi gereken Encolpius ve Giton'a yardım etmek isteyen Eumolpus, hizmetçisinin bir berber olduğunu söyleyerek onların saçlarını ve kaşlarını tıraş etmelerini önermektedir. Sonrasında Eumolpus, yüzlerine karmaşık bir yazı kazımış ve böylece Encolpius ve Giton'un suçlulara has bir yöntemle cezalandırıldıkları izlenimi vermeye çalışmıştır. Yazı şeklindeki dövmeler, hem peşlerindeki kişilerin şüphelerini azaltacak hem de yüzlerini ceza görünümüyle gizleyecek ve tanınmalarını engelleyecektir²⁹. *Caligula* adlı eserinde Suetonius (MS 69-122?), Caligula'nın toplumun önde gelen pek çok insanını damgalattırarak madenlerde ve yol yapımında çalışmaya gönderdiğini aktarır³⁰. Samosatalı Lukianos (MS 125-180) *De Dea Syria* eserinde, Syria'daki Atargatis Tapınağı'na kendilerini adayınların, kiminin el bileklerinde kiminin boyunlarında olmak üzere, hepsinin dövmeli olduğunu ifade etmektedir³¹.

Sextus Empiricus (MS 2. yüzyıl sonları - MS 3. yüzyıl başları), *Pyrrhōneioi Hypotypōseis* (*Pyrrhonculuğun Esasları*) adlı eserinin I. kitabında "...Örneğin geleneğe karşı şu şekilde geleneği öne sürebiliriz: Etiyopyalılardan bazıları bebeklerine dövme yapıyor, ama biz

24 Herod. *Mime* 5.

25 Strab. VII. 5. 4.

26 Plin. *nat.* VI. 4. 11.

27 Plin. *nat.* XXII. 2.

28 Plut. *Nic.* XXIX. 1.

29 Petron. *Sat.* 102-103.

30 Suet. *Calig.* 27. 3.

31 Luc. *Syr. D.* 59. Ayrıca bkz. Jones 1987, 144.

yapmıyoruz; Persler parlak renkli kıyafetler giymeyi uygun görürken, biz uygun görmeyiz...”³² der. Yazar, aynı eserin III. kitabında ise “...Yine bizde dövme yaptırmanın ahlaksızlık ve onursuzluk olduğu düşünülür; oysa çoğu Mısır ve Sarmatiahılar bebeklerine dövme yapar...”³³ ifadesini kullanmaktadır. *Tes meta Markon basileias istorias* (History) adlı eserinde Herodian (MS 170-240), Britania'daki barbar kavimlerden bahsederken şu ifadelerle yer vermektedir: “...Bellerini ve boyunlarını demirlerle süslerler ve diğer barbarlar altını değerli bulurlarken bu metali bir süs nesnesi olarak görürler. Onlar ayrıca vücutlarını çeşitli şekillerle ve hayvan motifli dövmelerle süslerler. Böylece neden kıyafet giymedikleri anlaşılmaktadır; vücutlarını resimlerle kaplarlar...”³⁴.

Porphyrus (MS 234-305), Antik Çağ'ın önemli düşünürlerinden Pythagoras'ın hayatı üzerine kaleme aldığı *Vita Pythagorae* eserinde, Pythagoras'ın kölesi olan Thrakialı Zamolksis'in efendisinin gezintileri esnasında haydutların arasına düştüğünü ve alnının dövmelendiğini, dövmeyi gizlemek için de alnına bandaj koyduğundan bahseder³⁵. Latin şair Claudianus (MS 370-404), *In Rufinum* (Rufinus'a Karşı) eserinde, Rufinus'un ordusunu oluşturan, Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde yaşayan kavimleri sayarken kol ve bacaklarına dövmeler yapan Gelonilerden de bahsetmektedir³⁶. Sıcak demirle vücudun damgalanması hususunda bir diğer tanıklık Macrobius Ambrosius Theodosius'a (MS 370-430) aittir. Macrobius, *Saturnalia* adlı eserinde bir kölenin, Antik Çağ'da sıklıkla görüldüğü üzere, alnından damgalandığını aktarmaktadır: “...Antius Restio sürgün edilmişti ve gece vakti tek başına kaçıyordu. Ancak diğer köleler adamın mallarını yağmalarken, zincire vurulmuş ve alnı dağlanmış bir köle, efendisinin mahkûmiyetinden sonra merhametli bir yabancı tarafından serbest bırakıldı. Bu köle kaçak efendisini aramaya çıktı, onu cesaretle olmaya çağırdı...”³⁷.

Yunan ve Roma antik kaynaklardan gördüğümüz üzere dövme ya da damgalamanın kayıt altına alınmış en erken³⁸ tanıklığı Herodotos'ta, MÖ 5. yüzyılda görülmektedir ve MS 5. yüzyılda yaşamış yazarlar tarafından da bu uygulamaya değinilmesi, çok uzun bir aralıkta dövme ya da damgalamanın kullanılmış olduğu göstermektedir. Şüphesiz yalnızca bu bin yıllık süre içerisinde değil, daha öncesinde ve sonrasında, yakın geçmişimize kadar olan süreçte dövme dekorasyon, dinsel aidiyet, sosyal statü ve cezalandırma gibi çeşitli amaçlarla çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Diğer yandan, tarih yazımında ileri bir uygarlık olan Çin'de dövme kullanımının tarihine dair bazı metinlerin mevcut olduğu görülmektedir. Tarihlendirmesi tartışmalı da olsa

32 Sext. Emp. Pyr. I. 148.

33 Sext. Emp. Pyr. III. 203.

34 Hdn. III. 14. 6-7.

35 Porph. V. Pyth. 15.

36 Claud. in Ruf. I. 310-314.

37 Macrobius. Sat. I. 2. 19.

38 Yunan dünyasında en erken kayıt her ne kadar Herodotos döneminde olsa da Çin kaynaklarında en erken dövme uygulaması için Zhou Hanedanlığı döneminden (y. 1100-256) aktarımlar söz konusudur (Reed 2000, 364).

Shang shu (MÖ 1000 / MS 400), *Shiji* (MÖ 100) gibi metinler dövme kullanımı hakkında bilgiler sunmaktadır³⁹. Xunzi (MÖ 313-238), Güç kazanmak isteyen bir lordun, halka iyi davranıp kendine bağlayacağı; böylece halkın kendi efendilerinden yüz çevirerek ona (kendi efendilerine) dövmeli biriymiş gibi bakacaklarını ifade ederek dövmenin toplumdaki olumsuz bakış açısına vurgu yapmaktadır⁴⁰. MÖ 4. ya da 3. yüzyıla ait *Zhuangzi* metinlerinin ilk bölümünde Song'dan bir adamın Yue'nin kısa saçlı ve dövmeli adamlarına tören şapkası satmaya çalışmasının beyhudeliğine değindiği görülmekte, böylece dövmeli insanların törensellikten ve toplumu bir araya getiren etkinliklerden uzak insanlar olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. MÖ 139'dan önceye tarihlenen *Huainanzi* metinlerinde dövmelerin nasıl olduğu konusunda bir bilgi bulunmaktadır. Yue'nin güneyli barbarlarının pullu yaratık figürlerini derilerine dövdürdükleri ifade edilmektedir⁴¹. Yang Xiong (MÖ 58-MS 18), imparatorun emriyle dövmeli kişilerin suya dalıp onun için su yaratıklarını yakalamaları emredildiğini ifade etmektedir. Bu kişilerin vücutlarını kaplayan dövmeleri sayesinde belki de su içerisinde fark edilemez olacakları, deniz yaratıklarına yakalanmayacakları düşünülmekte ve bu örnekte dövmenin koruyucu bir fonksiyonu olduğu öne sürülmektedir⁴². Çin yazılı kaynaklarının genelinde dövmenin suçlulara yapıldığı ve toplumda hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır.

Antropolojik Kanıtlar

Dövme kullanımına dair antik kaynakların bizlere aktardığı bilgilerden sonra en somut kanıtlar niteliğinde olan antropolojik kalıntılar, dövme tarihi araştırmaları açısından son derece önemlidir. Eski Çağ'da dövme kullanımı açısından antropolojik kalıntılar bağlamında en önemli veri, bozulmamış cesetlerin derisinde tespit edilebilen boyalardır. İkincil veri olarak da dövme yapımında kullanıldığı düşünülen nesneler⁴³ öne çıkmaktadır. Deride tespit edilebilen dövme kalıntıları dünyanın farklı noktalarında birçok örnekle temsil edilmektedir. Dövme kalıntıları bazen çıplak gözle görülebiliyorken bazı örneklerin tespitinde ileri düzeyde teknolojik görüntüleme yöntemleri kullanılmaktadır⁴⁴. Bu bölümde, dövme kullanımının tespit edildiği, literatürde kabul görmüş bazı örnekler kronolojik olarak değerlendirilecektir.

39 Reed 2002, 360, dn. 2-3.

40 Reed 2002, 360.

41 Reed 2002, 360-361, dn. 6.

42 Reed 2002, 362.

43 Dövme yapımında kullanılmış olabileceği düşünülen nesneler genellikle kemik iğnelerdir. Rusya'dan dövme yapımıyla ilişkilendirilen bir buluntu grubu ise oldukça dikkat çekicidir. Filippovka 1 Nekropolü'nde 15 no.lu kurganın 4 no.lu mezarında ele geçen ve MÖ 4. yüzyıla tarihlenen buluntu grubunda bir deri pigment torbası, kemik bir iğne/kalem, kemik bir kaşık, taştan bir palet ve bronz bir ayna yer almaktadır (Yablonsky 2017, 217-218, Fig. 15.1).

44 Samadelli *et al.* 2015, 753-758.

Vücudunda dövme tespit edilen en eski örnek “Buz Adam” lakaplı Ötzi’dir⁴⁵. 19 Temmuz 1991’de İtalya-Avusturya sınırındaki Alp Dağları’nda, deniz seviyesinden 3210 metre yükseklikteki buzulların içerisinde ele geçen Ötzi’nin, günümüzden 5300⁴⁶ yıl öncesine, Kalkolitik Çağ’a ait olduğu ifade edilmektedir⁴⁷. Ötzi ile birlikte bazı eşya ve aletleri de ele geçmiştir. Bu eşya ve aletlerin arasında, kürklü bir giysi, bitkilerden örülmüş bir mat ve ipler, sırt çantası olarak değerlendirilen bir nesne; porsuk ağacından sapa sahip bir balta, çakmaktaşıdan yapılmış namlusu olan küçük bir bıçak, içerisinde 14 tane ok bulunan deri bir sadak, vb. bulunmaktadır⁴⁸. Dünya çapında bir üne sahip Ötzi, bulunduğu yerin iklim şartları nedeniyle vücut bütünlüğü bozulmadan ele geçmiş ve bu sayede derisindeki dövmeler tespit edilebilmiştir. “Buz Adam” Ötzi’nin dövmeleri epidermisin dış yüzeyinin delinmesi ve sürekli olarak kömür tozu sürülmesi yoluyla yapılmıştır⁴⁹. Bazı araştırmalara göre Ötzi’nin vücudunda 59⁵⁰, daha güncel bir çalışmada ise 61⁵¹ adet dövmenin olduğu anlaşılmıştır. Dövmelerin konumu ile Ötzi’nin bel ve diğer eklemlerindeki dejeneratif hastalıklar göz önünde tutulduğunda, dövmelerin onun ağrıları tespit etmekte kullanılan bir tedaviyi işaret edebileceği düşünülmektedir⁵². Ötzi’nin dövmeleri (**Lev. 1**), 1-3 mm kalınlığa, 7-40 mm uzunluğa sahip çizgilerden oluşmaktadır⁵³. Dövmelerin figüratif değil çoğunluğu yatay olmak üzere, dikey ve artı şeklindeki çizgilerden ibaret olması, dövmelerin yapılış amacının bir dışavurumdan ziyade tedavi amaçlı olabileceğini destekler niteliktedir.

Mısır ve Nubia kültürleri, dövme kullanımı hususunda oldukça erken antropolojik veriler sunmaktadır. Ötzi ile yakın dönemde yaşamış olduğu ifade edilen ve Afrika’nın en eski dövme kalıntılarını temsil eden Gebelein mumyalarında (MÖ 3349–3018) mevcut olan dövmelerin en erken figüratif motifli dövmeler olduğu öne sürülmektedir. Gebelein’de tespit edilen biri erkek (BM EA32751), diğeri kadın (BM EA32752) iki bireyin aynı zamanda dünyanın ikinci ve üçüncü en eski dövmeli mumyaları oldukları belirtilmektedir⁵⁴. Gebelein’de bulunan mumyalardan kadın bir bireyin sağ üst kolu üzerinde Yunanca gamma harfine benzer bir işaret (Γ) bulunurken sağ omzu üzerinde S harfini andıran, yan yana işlenmiş dört şekil bulunmaktadır. Erkek mumyanın sağ üst kolunda iki boynuzlu bir hayvan betimlenmiştir (**Lev. 2**). İki bireyde dövmeler kızıl ötesi ışınlı çok daha belirgin bir şekilde görüntülenmiştir⁵⁵.

45 Bu önemli insan kalıntısına, bulunduğu yerle alakalı olarak; “Hauslabjoch Adamı”, “Tisenjoch Adamı”, “Similaun Adamı” gibi isimler verilse de dünya çapında kabul gören ismi Ötzi ile özdeşleşmiştir. Bu isim, Viyanalı bir gazeteci olan Karl Wendl tarafından buluntu yeri ile alakalı “Ötztal” ve “yeti” kelimeleri birleştirilerek verilmiştir (Spindler 1994, 72-77).

46 Ötzi’nin radyokarbon analizi için bkz. Prinoth-Fornwagner ve Niklaus 1995, 79, Tab. 1.

47 Spindler 1994, 9, 77; Samadelli *et al.* 2015, 753.

48 Sjøvold 1992, 3.

49 Samadelli *et al.* 2015, 753.

50 Sjøvold 2003, 119.

51 Samadelli *et al.* 2015, 756.

52 Kean *et al.* 2013, 11-20; Samadelli *et al.* 2015, 753.

53 Samadelli *et al.* 2015, 756.

54 Friedman 2017, 15; Friedman *et al.* 2018, 116-125.

55 Friedman 2017, 13-15, Figs. 1.1 a-b-c, 1.2 a-b-c.

Mısır'da Akhminim'de (El-Hawawish) Yunan-Roma mezarlarının kazılmasıyla bazı kadın mumyalar gün yüzüne çıkmış ve Tunç Çağı'ndan Roma Dönemi'ne kadar uzanan süreçte bölgede mumya ve dövme geleneğinin devam ettiğini anlaşılmıştır. Mumyaların çenelerinde ve burunlarının yanlarında dövme kalıntıları tespit edilmiştir. Dövmeler, ucu sivri bronz gereçler ve ahşap tutamağı olan balık kılçıkları kullanılarak is/kurum ve yağdan elde edilen mavi-siyah renkli pigmentlerin deri altına işlenmesiyle uygulanmıştır. Ayrıca, dövme geleneğinin Mısır'a Nubia'dan geldiği belirtilmiştir⁵⁶.

Kuzey Afrika'nın kadim toplumlarından Nubialılara ait Kubban, Nekhen gibi nekropollerde gün yüzüne çıkartılan bireylerde önemli dövme kalıntıları tespit edilmiştir. Kubban Nekropolü'nde (Quban Köyü, Mısır) 110 no.lu mezarda bir kadına ait mumyada dövme izleri görülmektedir⁵⁷. Karın bölgesindeki deri üzerinde iyi korunmuş bir şekilde tespit edilen dövmelerin, Mezar 87'deki Grup C kültürüne⁵⁸ ait figürinler üzerinde gözlemlenen çizgisel işaretleri anımsattığı ifade edilmektedir⁵⁹. Grup C kültürü, MÖ 2250-1500 yılları arasında Aşağı Nubia'da yaygın olduğundan bu mumya da bu tarih aralığından olmalıdır. Yine Grup C kültüründe tanımlanan Nekhen Nekropolü'nde bulunan Mezar 9, 10 ve 36'da ele geçen kadın bireylerde de dövme kalıntılarına rastlanılmıştır. Kızılötesi teknolojisiyle tespit edilen dövmeler; eller, kollar, göğüs kafesi, leğen kemiği ve hatta yüze uygulanmıştır ve desen olarak birbirlerine benzemektedir. Mezar 9'daki bireyde görülen dövme zikzaklar ya da baklava desenleri şeklinde noktalar şeklindeyken, Mezar 10'daki bireyin dövmesinde noktalar daha büyük ve birbirine daha yakındır. Buna karşılık, Mezar 36'daki bireyin leğen kemiği üzerinde dalga halinde uzanan kısa ince çizgilerden oluşturulmuş bir dövme görülmektedir⁶⁰. Tunç Çağı'nda Akdeniz havzasının en güçlü uygarlıklarından Mısır'ın XI. Hanedan dönemine (MÖ 2134-1991) tarihlenen bir dövme kalıntısı dikkat çekicidir. 1891'de gün yüzüne çıkartılan ve rahibe Amunet'e ait mumyanın sol omzunda ve göğsünde iki çizgi ile sınırlandırılmış nokta dizileri, sağ kolunda ise birçok noktadan oluşan bir bezeme görülmektedir. Ancak en dikkat çekici dövmeler karın derisi üzerindedir. Noktalar ve kısa çizgilerin oluşturduğu eliptik bir desen tüm karnı kaplamaktadır. Mumyanın üzerindeki dövmelerin hepsinin koyu mavi renkte olduğu belirtilmektedir⁶¹. Antik dönem dövmelerinin çoğunlukla mavi gözüktüğü ve is/kurumdan yapıldığı ifade edilmektedir⁶². Buradan, boyayıcı pigment olarak kullanılan is ya da kömür tozunun deri altında zamanla solmasından dolayı koyu mavi bir renk aldığı düşünülmektedir. Buna ek olarak, dövmeye mavi pigmentler kullanılması durumunda dövmenin doğal olarak mavi bir renge sahip olacağı açıktır.

56 Strouhal 1992, 89.

57 Tassie 2003, 89.

58 Grup C kültürü için bkz. Shinnie 2009, 54 vd.

59 Keimer 1948, 16, dn. 1; Tassie 2003, 89-90.

60 Friedman 2004, 24-25; Pieri ve Antoine 2014, 28-29.

61 Keimer 1948, 10-11, Fig. 6-11; Tassie 2003, 90, Fig. 2.

62 Pankova 2013, 85.

Nubia'da Semna South bölgesinde Meroitik Dönem'e (MÖ 350-MS 350) ait bir mezarda bazı dövme izleri olan mumyalar bulunmuştur. Çıplak gözle tespiti çok zor olan dövmeler, kızılötesi reflektografi yöntemiyle tespit edilmişlerdir. N-247 mezarından tek bir bireye ait olduğu anlaşılan iki elde dövmeler dikkat çekicidir. Artı şeklinde iki dövmenin sol ve sağ elin dış yüzeyine; noktalar dizisi şeklindeki 17,5 cm'lik bir desenin ise sol ön kola işlenmiş olduğu teknik görüntüleme sistemleri ile anlaşılmıştır⁶³.

Antik Çağ'dan günümüze ulaşan farklı kültürlere ait dövme kalıntıları, özellikle mezarlık alanlarında açığa çıkarılan bireylerin deri ve kemikleri üzerinde bulunmuştur. Dövmenin en eski örneklerinden bir tanesi, Rusya'nın Rostov Bölgesi'nde yer alan Remontnoye Köyü'nün güneybatısındaki bir kurganda tespit edilmiştir. Erken Katakomb Kültürü'ne, MÖ 2600'e tarihlenen ve Temrta III adıyla anılan kurganda yer alan bireyin bacağına şematik bir yılan çizimi ve çeşitli çizgilerin deri üzerinden kemiğe geçtiği görülmektedir⁶⁴. Bireyin kaval kemiğinin iç kısmına yapılan bir yılan dövmesi bulunmuş, ayrıca göğsünde bir yılan iskeleti tespit edilmiştir. Söz konusu buluntular, kazı çalışmasını yürüten bilim insanlarının kurgandaki birey ile ilişkili değerlendirmeler yapmasını kolaylaştırmıştır. Araştırmacılar, dövmenin benzerlik/aynılık büyüsü (*sympathetic magic*) için yapılmış olabileceği ön görmüşlerdir. Günümüzde Rus kültüründe yılanın tedavi edici özelliği olduğu bilinmektedir. Rostov gömüsünde bulunan yılan dövmesi ve yılan iskelet kalıntıları bu geleneğin Bronz Çağ'a kadar gittiğini düşündürmektedir⁶⁵. Yine Rostov Bölgesi'nde Azov Denizi'nin kuzeydoğu kıyılarına yakın bir konumdaki Primorsky Köyü civarında bulunan bir kurgan, Temrta III kurganı ile çağdaştır ve burada gömülen bir bireyde de dövme kalıntılarına rastlanılmıştır. 30-35 yaşlarındaki erkek bireyin sağ elinin metakarpal ve karpal kemiklerinde düzensiz çizgiler ve noktalar şeklinde siyah boya kalıntıları tespit edilmiştir⁶⁶.

Sert ve kuru bir iklimde yer almasından dolayı organik materyallerin günümüze kadar bozulmadan gelebildiği Pazırık Kurganı, Rusya sınırları içerisinde Altay Bölgesi'nde yer almaktadır. Kurganda, Mezar 2 ve 5 içerisinde erkek ve kadın bireyler mumyalanmış bir şekilde gün yüzüne çıkartılmıştır. Bu mezarlarda bulunan bireylerde görülen dövmeler, önceki dövmelerin genellikle nokta ve basit çizgilerden oluşması göz önüne alındığında, figüratif bir bezemeye karşı karşıya olmamız bakımından önemlidir. Mezar 2 içerisinde bulunan erkek bireyin sağ elinde bulunan ve bir çeşit kuş olarak değerlendirilen hayvan⁶⁷, anatomik özelliklerinden dolayı horoz olmalıdır. Aynı mezar içerisinde tespit edilen kadın bireyin 40'lı yaşlarında olduğu ve sol omzunun üzerinde fantastik bir hayvanın betimlendiği ifade edilmektedir⁶⁸. Kadının sağ üst kolunda oldukça esnetilmiş sağrılarıyla ifade edilmiş bir yaban koyunu yer almaktayken sol kolda, bileğin hemen üzerinde bir geyiğin boynuzlarının

63 Alvrus *et al.* 2001, 395-399, Fig. 2, 3, 4, 5, 7.

64 Shishlina *et al.* 2013, 70, Fig. 2.

65 Shishlina *et al.* 2013, 71-73.

66 Shishlina *et al.* 2013, 68, 71, Fig. 4.

67 Barkova ve Pankova 2005, 49, Fig. 1; Iwe 2013, 90, Fig. 2.

68 Barkova ve Pankova 2005, 49-50, Fig 2.1; Iwe 2013, 90-91, Fig. 4, 6.

çok sayıda uzantısı işlenmiştir⁶⁹. Mezar 5 kapsamında aynı tabut içerisine yerleştirilmiş 55 yaşlarındaki bir erkek ve 50 yaşlarında bir kadın birey, Mezar 2'dekilere göre daha iyi korunagelmıştır. Erkek bireyin sol omzunu, kolunu ve sırtını kaplayan etkileyici bir kaplan dövmesi yer almaktadır (**Lev. 3**)⁷⁰. Kaplanın vücudunun ön kısmı dolgu ve figüre estetik bir görünüm veren ten renginde bırakılan boşluklar şeklinde ifade edilirken arka kısım yalnızca konturların çizimiyle, detaya girilmeden işlenmiştir. Bu bireyin sağ ön kolu üzerinde bir at ile çizgili kuyruklu bir ot obur hayvan betimlenmektedir. Hayvanların başları aşağıya, ele doğru dönükken atın arka kısmı, çifte atar gibi, yukarıya doğru esnemiştir. Atın bacakları, yelesi, kuyruğu ve ağzı dolgu şeklinde verilmiş, vücudunun dış hatları kontur şeklinde işlenmiştir⁷¹. Mezar 5'teki erkek bireyin vücudunun birçok noktasında (sırtında, sağ ve sol elinde, sağ bacağında, vb) hayvan betimlemeleri yer almaktadır⁷². Aynı mezarda bulunan kadın bireyin vücudu da çeşitli dövmelerle süslenmiştir. Sol ön kolda yırtıcı bir kuşun pençeleriyle bir geyiği ensesinden yakaladığı sahne betimlenmiştir. Kadının ellerinde de dövmeler bulunmaktadır. Sol başparmakta horoz olduğu düşünülen bir figür yer alırken sol yüzük parmağında yarım daire içerisinde iki çanak yapraklı bir lotus tomurcuğu ve artı şeklinde çizgisel bir desen yer almaktadır⁷³. Kadın bireyin sağ kolunda, dirsekten bileğe kadar oldukça etkileyici bir sahneye yer verilmiştir. Burada iki kaplan ve bir leoparın iki geyiğe saldırısı karmaşık bir kompozisyonda işlenmiştir (**Lev. 4**)⁷⁴. MÖ 4-3. yüzyıllara tarihlenen mezarlarda yer alan mumyaların tamamının dövmeli olduğu ve genel anlamda İskitlerin hayvan stilini yansıttığı anlaşılmaktadır⁷⁵.

Orta Asya'da Taştık kültürü içerisinde değerlendirilen ve MS 3. ve 4. yüzyıllara tarihlendirilen Oglakhty Mezarlığı, Pazırık Kurganı'ndan sonra bölgede dövmeli mumyalarla karşılaşılması, dolayısıyla kültürel ve geleneksel devamlılığın izlenebilmesi bakımından önemlidir⁷⁶. 2003 yılında yapılan çalışmalarda erkek bir mumyanın üzerindeki kıyafetler çıkartıldığında vücudunda soluk mavi bazı izlerin olduğu anlaşılmıştır. Sonrasında gerçekleştirilen kızılötesi analizler bunların dövme olduğunu ortaya koymuştur. Kızılötesi görüntülemelerde dövmenin olduğu koyu kısımlar ışığı emerken daha açık renkteki ten ışığı yansıtmaktadır. Mikro kimyasal ve mikroskopik araştırmalar Oghlakty dövmelerinde is/kurum kullanıldığını ortaya koymuştur. Dövmeler, omuz, göğüs ve kollarda yer almaktadır ve toplamda 13 figür tespit edilmiştir⁷⁷. Omuzlarda, 7 x 4,5 cm ebatlarındaki desenlerin üst kısımlarında filiz ya da fişkin olarak tanımlanabilecek uzantılar yer alır. Bu uzantıların

69 Barkova ve Pankova 2005, 50, Fig. 2.3.

70 Barkova ve Pankova 2005, 51, Fig. 4; Iwe 2013, 91-92, Fig. 7, 10.

71 Barkova ve Pankova 2005, 52, Fig. 6.

72 Barkova ve Pankova 2005, 52-54, Fig. 7-10.

73 Barkova ve Pankova 2005, 55-56, Fig. 12-13.2; Iwe 2013, 93, Fig. 11-13.

74 Barkova ve Pankova 2005, 55, 57, Fig. 14.

75 Iwe 2013, 92.

76 Pankova 2013, 75.

77 Pankova 2013, 76-78, Fig. 4-5.

altında içerisi boya ile doldurulmuş iki eliptik daire yer alır⁷⁸. Göğüs uçlarının hemen üzerinde 1,8 x 1,8 cm boyutlarında dört noktadan oluşan rozetler ve her iki kolda iki adet virgül benzeri desen, mumyanın sahip olduğu diğer dövmelerdir⁷⁹. İki kürek kemiği üzerinde, 11,5 x 14 cm boyutlarında, omuzlardaki desene benzer figürler yer almaktayken boyunda, omurgaya yönelen beş adet yatay çizgi bulunmaktadır⁸⁰. Burada deformasyon yoğun olduğu için figürleri tanımlamak güçtür. Sağ kolda, dirsek üzerinde 8 cm uzunluğunda eğrisel, yukarıya doğru daralan bir figür görülürken sol kolda ok ve yay işlenmiştir⁸¹. Erkek bireydeki dövmelerin çiftler halinde işlenmesi bilinçli bir dekorasyonu işaret etmektedir. Oglakhty mumyasının dövmelerinin, Taştık mezarlarından çıkarılan diğer buluntularla birlikte, Güney Sibirya ve Sincan'ın eski halkları arasındaki ilişkilerin kanıtı olarak değerlendirilebileceği ifade edilmektedir. Kürek kemikleri ve omuzlardaki eşleştirilmiş figürlerin, koruyucu bir işleve sahip olabileceği de belirtilmektedir⁸².

Dövme kullanımının erken örneklerinden bir diğeri Güney Amerika kıtasındadır. 1983 yılında Şili'nin Arica kentinde El Morro adlı bölgede bir inşaat kazısı sırasında tesadüfen açığa çıkartılan bir mezarlıkta Chincorro kültürüne ait 96 birey tespit edilmiştir⁸³. Bu bireylerden, öldüğünde 35-40 yaşlarında olan bir erkeğin (Mo-1 T28 C22 olarak tasnif edilmiştir) dudaklarının üst kısmında, bıyık şeklinde, noktalarla yapılmış bir dövme tespit edilmiştir⁸⁴. Önceki araştırmalarda, Mo-1 T28 C22'nin günümüzden 6000 yıl öncesine tarihlenerek dünyanın en eski dövmeli insanı olduğunu iddia edilmiş⁸⁵, ancak daha güncel araştırmalar bahsi geçen dövmeli bireyin radyokarbon analiziyle MÖ cal. 2563-1972 yılları arasına tarihlenebileceğini ortaya çıkarmıştır⁸⁶.

Güney Amerika ülkesi Peru'nun güney kıyılarında yer alan Paracas Nekropolü'nde (MÖ 500-MS 100) yapılan kazılarda açığa çıkartılan önemli sayıda mumyanın dövmelere sahip olduğu anlaşılmıştır. Zoomorfik, geometrik, mitolojik, doğaüstü figürler, sosyal semboller ve soyut desenlerin kullanıldığı dövmeler, kömür kullanılarak oluşturulmuştur. Bir dizi teknik analiz sonucunda 47 bireylik örneklem grubuna göre Paracas halkının yarıya yakını (%43) dövmelere sahiptir. Dövmelerin sosyal statüyü ile doğrudan ilişkili olduğu ifade edilmektedir⁸⁷. Güney Amerika'da MÖ 3. bine kadar uzanan dövme geleneği; Mikstek, Mochica, Huari gibi kültürlerde özellikle milattan sonra da çok sayıda örnekle kendisini göstermektedir⁸⁸.

78 Pankova 2013, 78, 81, Fig. 7 a-b.

79 Pankova 2013, 78-79, Fig. 4, 6a.

80 Pankova 2013, 79, Fig. 5, 74, Fig. 10 b.

81 Pankova 2013, 79-80, Fig. 6 a-b.

82 Pankova 2013, 85.

83 Allison *et al.* 1984, 155 vd.

84 Arriaza 1995a, 120; Deter-Wolf *et al.* 2016, 22, Fig. 2.

85 Allison 1996, 126.

86 Arriaza 1995b, 49, Tab. 2; Deter-Wolf *et al.* 2016, 22-23.

87 Maita ve Minaya 2014, 14-33.

88 Deter-Wolf *et al.* 2016, 20, Tab. 1.

Meksika'da Oaxaca kentinde, Santa María Camotlán bölgesinde bir mağara içerisinde ele geçen bir kadın birey "Toltek Mumyası" olarak anılmaktadır. Korunma durumu genel olarak iyi olan ve MS 250 yılına tarihlenen mumyanın her iki kolunda geniş geometrik desenler yer almaktadır (Lev. 5)⁸⁹.

Dövmenin köklü bir geleneğe sahip olduğu bir diğer kadim toplum Çin'dir. Sincan (Xinjiang) Uygur Bölgesi'nde bulunan Tarım Havzası, mumyaların ele geçtiği bir dizi mezarlığa (MÖ 2000-MS 700) ev sahipliği yapmaktadır. Bunlar içerisinde; Qizilchoqa, Zaghunluq, Yanghai ve Shengjindian gibi mezarlıklarda dövmeli bireylere rastlanılmıştır⁹⁰. MÖ 1400-800 yıllarına tarihlenen Qizilchoqa Mezarlığı'nda Sincan Arkeoloji Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen kazılarda iyi korunmuş bir genç kadın mumyasının sağ elinde mavi renkli detaylı bir dövmenin olduğu bildirilmektedir⁹¹. MÖ 1000 ya da 600 dolaylarına tarihlenen Zaghunluq Mezarlığı'nda ele geçen mumyalardan kadın bireyin göz kapaklarında ay şeklinde; alnında⁹² ise oval formda dövmeler görülmektedir. Ayrıca sırtında ve sol el bileğinde de dövmeler tespit edilmiştir⁹³. Yanghai Mezarlığı'ndaki bazı mumyalarda balık biçimli dövmelerin tespit edilmesi, bu toplumda balıkçılığın önemli bir ekonomik faaliyet olabileceğini düşündürmektedir⁹⁴. Yanghai'nin yaklaşık 18 km kuzeyinde yer alan ve Subeixi kültürünün geç evresine ait (MÖ 1250-MS 100) Shengjindian Mezarlığı'ndaki bireylerin dövmelerinin, kıyafetler ve seramik kaplarda olduğu gibi yerel özellikler gösterdiği belirtilmektedir⁹⁵.

Yunan ve Roma dünyasında dövme kullanımına dair antropolojik verilerin çok az olduğu, en azından dövmenin bir gelenek halini almadığı görülmektedir. Bunun nedeni, Yunan ve Roma toplumunda dövmeye bakış açısı ve ölü gömme adetleri olmalıdır. Yunan ve Romalılar, dövmeyi barbarlarla ya da toplumun alt seviyesinden insanlarla ilişkilendirmişlerdir⁹⁶. Bu nedenle dövme kullanımının yaygınlaşmamış olabileceği düşünülmektedir. Diğer yandan, dünyanın farklı coğrafyalarındaki mezarlarda tespit edilebilen dövmeli bireyler genellikle mumyalandıkları için bedenleri daha az deformasyona uğramaktadır ve deri üzerinde dövme izleri tespit edilebilmektedir. Yunan ve Roma uygarlıklarında mumya uygulaması pek tercih edilmemekte daha çok *inhumasyon* ve *kreasyon* uygulamaları görülmektedir. Mısır'da

89 Leboreiro *et al.* 2013, 25-29, Fig. 5 a-d.

90 Pankova 2013, 83.

91 Mallory ve Mair 2008, 189.

92 Chärchän Adamı ve Kadını olarak adlandırılan Zaghunluq Mezarlığı bireylerinin yüzlerindeki işaretler genel olarak dövme olarak kabul görse de bunların boya olabileceği de iddia edilmiştir. Deter-Wolf *et al.* 2016, 22, dn. a)

93 Mallory ve Mair 2008, 189-194.

94 Si *et al.* 2013, 1426.

95 Jiang *et al.* 2015, 168.

96 Jones 1987, 155.

Ptolemaioslar ve Roma dönemlerinde mumya örnekleriyle karşılaşılma⁹⁷ fakat bunun Mısır'daki güçlü mumya geleneği ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Dövme kalıntıları, kronolojik olarak, çoğunluğu Peru'da olmak üzere Güney Amerika'da MS 1600'lere kadar görülmeye devam eder. MS 700'de Sudan'da, MS 1100-1500'de Filipinlerde, MS 1450'lerde Grönland'da dövmeli insan kalıntıları tespit edilmiştir⁹⁸. Ancak bu çalışmanın kronolojik kapsamı dışında yer aldığı için bunlara değinilmeyecektir.

Arkeolojik Veriler

İnsanoğlu; dinsel, günlük ve sosyal yaşantısında kendisini etkileyen olayları, kişileri ve nesneleri; mimari yapılara, kullandıkları eşyalara ve sanat eserlerine yansıtmıştır. Arkeolojik kazılarda açığa çıkartılmış eserlerde bu yansımanın sayısız örnekleri ile karşılaşılmalıdır. Sanatçılar bazı eserlerde hayal gücünü kullanarak soyut/mitolojik unsurları resmederken bazı eserlerde doğrudan gördüklerini aktarmışlardır. Heykel, figürin, seramik gibi nesnelerde tasvir edilen insan ya da tanrıların vücutlarında dövmelerin taklit edildiği görülmektedir ve bu durum doğrudan bir aktarım niteliğindedir. Antropolojik kanıtlara ek olarak, dünyanın farklı noktalarında ele geçen arkeolojik nesneler vasıtasıyla Eski Çağ insanların vücutlarına dövmeler yaptıklarını öğrenme imkânı bulunmaktadır. Aşağıda Mısır, Yunan, Çin ve Güney Amerika kültürlerinde dövme kullanımını işaret edebileceği önerilen bazı örneklerle değinilecektir.

Avrupa'da Paleolitik ve Neolitik lokasyonlarda ele geçen bazı figürinler ve insan betimli diğer nesneler üzerinde dövme olarak yorumlanabilecek çizgisel motifler bulunmaktadır. Ancak bunların dövmeleri temsil ettiklerine dair şüpheler mevcuttur. Bunların kimi zaman başka bir nesneyi temsil ettiği, kimi zaman da boşlukları doldurmak için işlenmiş motifler olabilecekleri vurgulanmış ve Avrupa'da Demir Çağ öncesi dövme kullanımına dair kuvvetli arkeolojik veriler olmadığı ifade edilmiştir⁹⁹.

Mısır ve Nubia kültürleri, dövme sahibi figürlerin betimlendiği arkeolojik nesneler bakımından oldukça zengindir. İlk örneğimiz Yukarı Mısır'da Neolitik Badarian Dönemi'ne (MÖ 4500-3900) ait bir figürindir. Mısır'da üzerinde dövme betimlemelerinin bulunduğu en eski arkeolojik kanıt olduğu düşünülen figürinde, her iki yandan sırta dökülen saçların ortasında üç şevron motifi yer almaktadır. Benzer biçimde, Hanedanlık Öncesi Dönem'den, MÖ 3600'e tarihlenen bir figürinin sırtında, yelpaze benzeri üçgen bir şekil, dövme olarak değerlendirilmiştir¹⁰⁰. Her iki figürin dövmeleri de insizasyon yöntemiyle yapılmıştır. Yine Hanedanlık Öncesi dönemden bir başka figürin ise dövme betimlemesi olup olmadığı konusunda tartışma konusudur. Vücudunun ön-arka kısmı, bacaklar ve hatta yüzde bile çok

97 Ikram 2015, 71-73. British Museum'da bulunan, Mısır'dan ele geçmiş eski Yunanca bazı mumya levhaları (*mummy label*) için bkz. Hernández ve Tovar 2016, 173-189.

98 Deter-Wolf *et al.* 2016, 20, Tab. 2.

99 Detaylı bilgi için bkz. Renaut 2017, 243-261.

100 Brunton ve Caton-Thompson 1928, Pl. 24.3, 34.6; Friedman 2017, 18, Fig. 1.4 a-b.

sayıda şekil ve figüratif bezemenin görüldüğü eserde koyun avı, bitkisel motifler ve çeşitli geometrik motifler izlenmektedir¹⁰¹. Hanedanlık Öncesi Dönem'den itibaren görülmeye başlayan "Brides of the Dead" figürinlerinde de sıklıkla dövmeler görülmektedir (**Lev. 6**). Tekrar canlanma ve bereket amacıyla mezar hediyeleri olarak kullanılan bu eserlerde karın, baldır ve bel bölgesinde nokta, kısa çizgiler karo/baklava deseni ve çeşitli figürler şeklinde dövmeler bulunmaktadır¹⁰². Yukarı Nubia'daki Kadada'da ele geçen ve MÖ 3600'e tarihlenen bir kadın figürünü bir diğer örneğimizdir. Bu figürinde köprücük kemiğinden leğen kemiğine kadar ve karın üzerinde iki sıra halinde kısa çizgiler görülürken üst bacaklardan kalçalara doğru uzanan yatay çizgiler mevcuttur. Bu yatay çizgi grubunun en altındakinden başlamak üzere, dize kadar inen zikzak şeklindeki motifler dikkat çekmektedir¹⁰³. Bölgeden diğer örnekler, Nubia C grubu pişmiş toprak figürinleri üzerindeki dövmeler betimlemeleridir. MÖ 2050-1600 yıllarına tarihlenen bu figürinlerde gövde ve bacak üzerinde nokta, çizgisel ve geometrik motiflerin dövmeler olarak kadın figürinlerine işlendiğini görülmektedir (**Lev. 7**)¹⁰⁴. Yeni Krallık dönemine ait bir *ostrakon* (MÖ 1250-1100) üzerinde betimlenen bir kadın dansçının bacağı ve kolundaki kısa çizgilerden oluşan izlerin de dövmeleri temsil ettiği düşünülmektedir¹⁰⁵.

İtalya'da Daunia'da ele geçen, MÖ 7. ve 6. yüzyıllara tarihlenen dikdörtgen stellerde betimlenen insan figürlerinin kollarında görülen dekorasyonlar dövmeler olarak nitelendirilmiştir¹⁰⁶. Bu dekorasyonların dirseğe kadar uzanan bir eldiven olabileceği önerisi ileri sürülse de Norman tarafından bunların dövmeyi işaret ettiği vurgulanmıştır¹⁰⁷.

Figürinler ve steller dışında dövmeler kullanımına dair bilgi veren bir başka arkeolojik nesne seramik kaplardır. Kaplar üzerinde betimlenen figürlerin giysi dışında kalan uzuvları üzerindeki izler, vücutlarını süsleyen dövmeler olarak değerlendirilmiştir. Bunun bir örneği, MÖ 520-510 yıllarına tarihlenen bir kırmızı figür Attik amphorası üzerinde görülmektedir¹⁰⁸. Bu amphora üzerinde Dike (Adalet), Adikia'yı (Adaletsizlik) öldürürken resmedilmiştir. Adikia'nın kollarında, içerisinde nokta bulunan daireler dövmeler olarak yorumlanmıştır¹⁰⁹.

Antik kaynakların aktarımları sayesinde Thrakların dövmeler kullanımları hakkında önemli bilgilere ulaşılabilmektedir. Thraklarla ilişkilendirilen bazı arkeolojik nesneler bu aktarımı doğrular niteliktedir. Thrakialı tanrıça ve kadınların vücutlarındaki dövmeler, MÖ 5. ve 4. yüzyıl Atina ve Apulia kırmızı figür vazoları üzerinde resmedilmişlerdir. Thraklarla

101 Hornblower 1929, Pl. VII 3; Friedman 2017, 19, Fig. 1.5.

102 Kamal 2016, 14-18, Fig. 1-10; Friedman 2017, 24-25.

103 Friedman 2017, 20, Fig. 1.6.

104 Friedman 2017, 25, Fig. 1.8 a-c.

105 Friedman 2017, 32, Fig. 1.12.

106 Norman 2011, 234 vd; Renaut 2017, 257-258.

107 Norman 2011, 140.

108 <https://www.khm.at/en/objectdb/detail/56709/?offset=0&dv=list>

109 Jones 1987, 145.

ilişkilendirilen bazı linear dövmeler, göreceli olarak basit geometrik formlar; düz çizgiler, şevronlar, meanderler ve haç motifini andıran unsurların oluşturduğu kompozisyonlardır. Bu bezemeleri, seramikler üzerindeki figürlerin kıyafetlerinde de görebilmekteyiz. Figüratif bezemelerde ise güneş, yılan, geyik gibi unsurların dövmelerde tekrarlanan öğeler olduğu ifade edilmektedir¹¹⁰.

MÖ 470-460 yıllarına tarihlenen Attik kırmızı figür *hydriası* üzerinde bir *nymphaion*dan su alan üç kadın betimlenmektedir. Thrakialı köleler olduğu düşünülen bu kadınların kollarında, bacaklarında, boyunlarında ve çenelerinde kısa çizgilerden oluşan dövmeler görülebilmektedir¹¹¹. Bir başka dövmeli Thrakialı kadın köle betimlemesine MÖ 460 dolaylarına tarihlenen bir kırmızı figür *skyphos*unda rastlanmaktadır. Bu eserde genç Herakles'e eşlik eden bakıcısı yaşlı Geropso'nun kol, ayak ve boynunda paralel dalgalı çizgiler şeklinde dövmeler bulunmaktadır¹¹². Attika'da Pikrodaphne'de bulunan bir mezardan ele geçen ve MÖ 460-450'ye tarihlenen *loutrophoros* üzerinde betimlenen kısa saçlı Thrakialı bir kölenin yüzünde basit, çizgisel bir dövme görülmektedir¹¹³. Bir Attik krater (MÖ 450-440) üzerinde işlenen Orpheus'un ölümü sahnesinde, Orpheus'u öldüren Thrakialı kadınların kollarında kısa çizgilerden oluşan dövmeler görülmektedir¹¹⁴. Aynı konunun işlendiği Attik kırmızı figür amphorası (MÖ 5. yüzyıl) üzerinde Orpheus'a saldıran Thrakialı kadının kollarında "V" biçimli dövmeler dikkat çekmektedir (**Lev. 8**)¹¹⁵.

Seramikler dışında Thrakların dövme kullanımıyla ilişkilendirilen diğer arkeolojik nesneler metal zırhlardır. Bulgaristan'ın kuzeybatısında yer alan Vratsa Tümülüsü ile Romanya'nın güneydoğusundaki Agighiol yığma mezarında ele geçen, MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen ve Thrakialı yöneticilere ait olduğu düşünülen bacak zırhlarında muhtemelen dövmeli kadın yüzleri betimlenmiştir. Vratsa örneğinde kadının yüzünün yarısında yatay bantlar mevcutken Agighiol örneğinde bu bantlar yüzün diğer yarısında da görülmektedir. Bu bantların dövmeleri sembolize ettikleri düşünülmektedir¹¹⁶.

Çin'de dövme kullanımını işaret eden dikkat çekici bir eser Yue adamı olarak anılmaktadır. MÖ 400-MS 50 yıllarına ait olduğu düşünülen bu eserde bir erkek dizleri üzerine çökerek tasvir edilmiştir (**Lev. 9**). Ellerini dizlerinin üzerine koyan figürün vücudunu dövmeler kapladığı görülmektedir. Omuzlarda sarmal, alt kolları yatay çizgiler görülürken vücudunun diğer kısımlarında çeşitli geometrik motifler mevcuttur¹¹⁷.

110 Zidarov 2017, 137-139, Fig. 9.1 a-d; Şahin 2021, 13.

111 Tsiafakis 2015, 97.

112 Tsiafakis 2015, 97-98, Fig. 2.

113 Tsiafakis 2015, 99-101, Fig. 3.

114 Tsiafakis 2015, 101-105, Fig. 6 a-c.

115 Tsiafakis 2015, 103-106, Fig. 7.

116 Zidarov 2017, 139-140, Fig. 9.2 a.

117 Brindley 2015, 158-159, Fig. 6.1, 6.2.

Dövmelerin arkeolojik nesnelere yansıdığı başka bir coğrafya Güney Amerika'dır. Batı Meksika kuyu mezar geleneğinde üretilmiş ve MÖ 100-MS 400 yıllarına tarihlenen pişmiş toprak figürinlerin tanrıları ya da insanları temsil ediyor olabileceği düşünülmektedir. Bu figürinlerin ağız çevresindeki dövmeleri, bu temsil ettikleri bireylerin yaşam nefesini ya da bu bireylerin etkili konuşma yeteneklerini vurguluyor olabilecekleri düşünülmektedir¹¹⁸. Peru'da da dövmeye kullanımını işaret edebilecek arkeolojik nesneler mevcuttur. Moche kültürüne ait olan ve dövmeye izlerini yansıtıyor olabileceği ifade edilen bir altın maske (MS 100-300), bu kapsamda dikkat çekici bir örnektir. Bu örnekte maskenin altında yarım daireye yakın bir süsleme bulunmaktayken gözlerinin altından çeneye kadar dudaklar hariç tüm yüzü kaplayan bir süslemenin mevcut olduğu görülmektedir¹¹⁹.

Sonuç

Dövmeye, tıpkı günümüzde olduğu gibi Eski Çağ insanların da kendilerini ifade etmelerinde önemli bir yöntem olmuştur. Tespit edilebilen en erken dövmeli insan olan Ötzi'nin, günümüzden yaklaşık 5300 yıl önce yaşadığı göz önüne alındığında bu uygulamanın binyıllar boyunca neredeyse kesintisiz bir şekilde sürdüğü anlaşılmaktadır. Ötzi'nin vücudunda çoğunluğu yatay kısa çizgiler ve artı şeklinde 61 adet lineer dövmeye bulunmaktadır¹²⁰. Ötzi'nin dövmelerinin bir çeşit tedavi¹²¹ ya da akupunktur¹²² amaçlı uygulanmış olabileceği ifade edilmektedir¹²³. Şüphesiz dövmeye uygulaması Ötzi'den daha önce mevcut olmalıdır, ancak Ötzi'nin çok özel korunma şartlarına sahip bir insan kalıntısının tespitinin zor oluşu bu tarihi şimdilik daha geriye çekmenin önünde bir engeldir. Dövmeye uygulamasının görüldüğü en erken örneklerle göz attığımızda Mısır ve Nubia kültürlerinin önemli bir yer tuttuğu, hem mezar yapılarında ele geçen mumyalarla hem de bu coğrafyada bulunan arkeolojik verilerle anlaşılmaktadır. Hanedanlık öncesi döneme (MÖ 4000-3100) tarihlenen, Yukarı Mısır'ın güneyindeki Gebelein mezarlarında tespit edilen dövmeli bireylerin, Nil Vadisi'nin en erken figüratif dövmeleri taşıdıkları ve bu dövmelerin cesaret, statü, büyüsel ya da koruma amaçlı olabilecekleri ifade edilmektedir¹²⁴. Çin ve Orta Asya'da da güçlü dövmeye geleneği antropolojik verilerle kanıtlanmaktadır. Özellikle Pazırık Kurganı'ndaki mumyaların vücutlarında görülen figüratif süslemelerin sanatsal seviyesi şaşırtıcıdır. Burada dikkat çekici bir husus Pazırık Kurganı'ndaki bireylerin derisinde tespit edilen bazı motiflerin, birçok materyal üzerinde de gözlemlenebilmesidir¹²⁵. Bu, bölge halkı arasında kalıplaşmış ve yaygın bir sanat anlayışının göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Güney Amerika'da Şili ve

118 Lobell ve Powell 2013, 45.

119 Lobell ve Powell 2013, 44.

120 Samadelli *et al.* 2015, 753-756.

121 Kean *et al.* 2013, 19.

122 Dorfer *et al.* 1998, 239.

123 Karşı görüş için bkz. Samadelli *et al.* 2015, 757.

124 Friedman *et al.* 2018, 123.

125 Iwe 2013, 94.

özellikle Peru gibi ülkelerde mumya şeklinde gömü geleneğinin önemli bir yer tuttuğu bu tür gömülerin çok sayıda olmasıyla anlaşılmaktadır. MS 250'den 1600'e kadar uzanan geniş bir zaman aralığında mumyalarda sıklıkla görülen dövmeler¹²⁶, bu geleneğin ne denli sevilerek uygulandığını kanıtlamaktadır. Farklı kıtalarda farklı toplumlarda bağımsız biçimde gelişen dövme tarzları, insanın sanatsal yaratısına bir atıf niteliğindedir.

Eski Yunan yazılı kaynaklarında dövme kullanımına dair önemli bilgilere rastlanılmasına rağmen Antik Çağ Yunan toplumunda güçlü bir dövme geleneğinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu çıkarımın en önemli dayanak noktası; Mısır, Orta Asya, Çin ve Güney Amerika toplumlarında sıkça gördüğümüz antropolojik kanıtların Yunan coğrafyasında noksan oluşudur. Esasında, Yunanlar ve Romalılar dekoratif dövmeleri daha aşağı görülen barbar topluluklarla ilişkilendirmiş ve bu uygulamayı benimsememişlerdir¹²⁷. Yunan coğrafyasında dövme kullanımına dair kaynaklarımız daha çok antik metinler ve arkeolojik nesnelerdir. Diğer yandan, Yunanların dövme uygulamasını Perslerden aldıkları da ifade edilmektedir¹²⁸.

Dövmelerin bir cezalandırma aracı olarak kullanıldığını birçok örnek vasıtasıyla biliyoruz. Jones'a göre, kabahat işlemiş kölelere, suçlulara ve savaş tutsaklarına uygulanmak üzere ceza dövmeleri üç farklı şekilde değerlendirilmiştir¹²⁹. Atina ve Samos arasında MÖ 5. yüzyılda geçen savaşlarda Atina'nın Samos'u yenmesiyle tutsakların alınına Atina'nın sembolü olan baykuşu; sonraki savaşı kazanan Samosluların ise Atinalı tutsakların alınına Samos'un sembolü olan savaş gemisini dövdürdüğü belirtilmektedir¹³⁰. Susa'da tutsak olan Histiaios'un kurtulmak için Ionia'da bir isyan başlatılması mesajını sadık bir kölesinin başına dövme şeklinde işletmesi ve köleyi Ionia'daki Aristagoras'a göndermesi oldukça ilgi çekicidir¹³¹. Seramikler üzerinde betimlenen Thrakialı kadınların kollarında ve bacaklarında görülen dövmeler¹³², Thrakialılar arasında dövmenin çok yaygın olduğunun arkeolojik kanıtları niteliğindedir. Thraklarda dövmenin hem soylular arasında hem de köleler arasında kullanıldığı anlaşılmaktadır¹³³. Naukratis'ten (Mısır) Hellenistik döneme tarihlenen bir hukuk metnine göre, suçlu bulunan kölelerle ilişkili olarak mağdur tarafın köleye en az yüz kırbaç ceza vermesi ve alınına dövme yapmasından bahsedilmesi, o dönemde suç işlemiş kölelere yapılan dövme uygulamasına bir katkı yapmaktadır¹³⁴.

Roma Dönemi'nde dövmelerin daha çok cezalandırma fonksiyonu ile kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ephesos'tan Erken İmparatorluk Dönemi'ne ait bir yazıtta, Asia'ya

126 Deter-Wolf *et al.* 2016, 20, Tab. 1

127 Jones 1987, 155.

128 Jones 1987, 146.

129 Jones 1987, 146.

130 Mayor 1999, 54.

131 Hdt. V. 35.

132 Tsiafakis 2015, 97 vd.

133 Tsiafakis 2015, 114.

134 Meyer 1920, 243-248, no. 71; Jones 1987, 146.

gönderilen tüm kölelere “vergisi ödendi” şeklinde dövmeler yapıldığı vurgulanmaktadır¹³⁵. Roma’da kabahat işlemiş kölelerin görünen yerlerine “Beni durdurun, ben bir kaçagım” şeklinde dövmeler yapılmaktadır. Roma döneminde dövmeleri deriden silen doktorların mevcudiyeti dikkat çekicidir ancak bu işlem 20 gün süren tehlikeli ve ağırlı bir yöntemdir¹³⁶. MS 350 dolaylarında cezalandırma amaçlı dövme uygulaması açısından önemli bir gelişme yaşanmıştır. İlk Hristiyan imparator Konstantinos, yüzün ilahi güzelliğın görüntüsünü yansıttığı düşüncesiyle mahkûmların, gladyatörlerin yüzlerine dövme yapılmasını yasaklamıştır¹³⁷.

Binyıllar boyunca insanoğlu dövmeyi birçok nedenle kullanmıştır. Tedavi, büyülerden korunma, bereket, doğurganlığı artırma, dekorasyon, dinsel ve cezalandırma gibi birçok fonksiyonu olan dövmeler, en erken örneklerde daha çok çizgisel, ilerleyen süreçte bitki ve hayvan motifleriyle figüratif de olabilmektedir. Günümüz dövme anlayışıyla karşılaştırıldığında birçok noktada benzer amaçların mevcut olduğu görülür. Dekorasyon, güzel görünme, toplumsal ya da dinsel bir aidiyet belirtme, şans vb. gibi amaçlarla günümüzde yapılan dövmelerin Eski Çağ insanları tarafından da uygulandığı görülebilmektedir.

Binlerce yıl öncesinden günümüze kadar neredeyse kesintisiz olarak uygulanan dövme konusunda yapılan araştırmalar, teknik görüntüleme sistemleriyle daha verimli hale gelmiştir. Gelecekte keşfedilecek mumya ya da bozulmadan günümüze ulaşabilmiş insan bedenlerinin yanı sıra dövme tespitinde kullanılan teknolojik cihazların gelişmesi, dövme araştırmalarına yeni ufuklar kazandıracaktır.

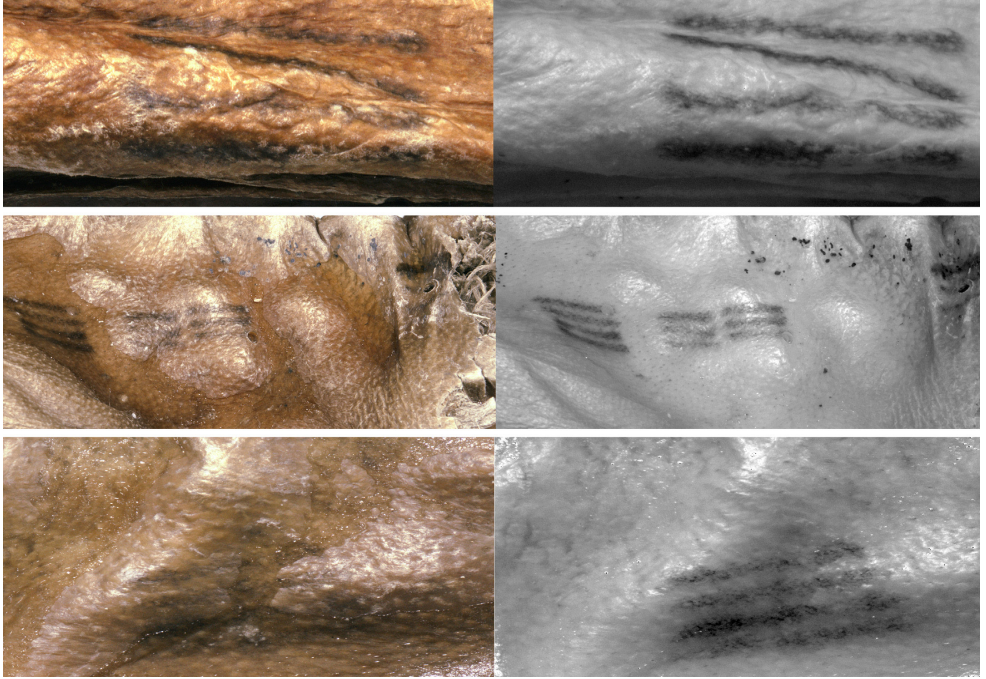
---

135 Mayor 1999, 54.

136 Mayor 1999, 54-56.

137 Jones 1987, 148; Mayor 1999, 54.

Levha 1: Ötzi'nin bedeninden bazı dövmeler. Sol tarafta çıplak gözle görülen, sağ tarafta HMI (*Hypercolorimetric Multispectral Imaging*) yöntemiyle görüntülenen dövmeler (Samadelli *et al.* 2015, 756, Fig. 3).

Levha 2: Gebelein'den erkek mumyanın (EA 32751) kızılötesi ışık altında genel görünümü. Sol alt: Kızılötesi ışık altında figüratif dövmeden detay. Sağ alt: Normal ışık altında görünüm (Friedman *et al.* 2018, 119)

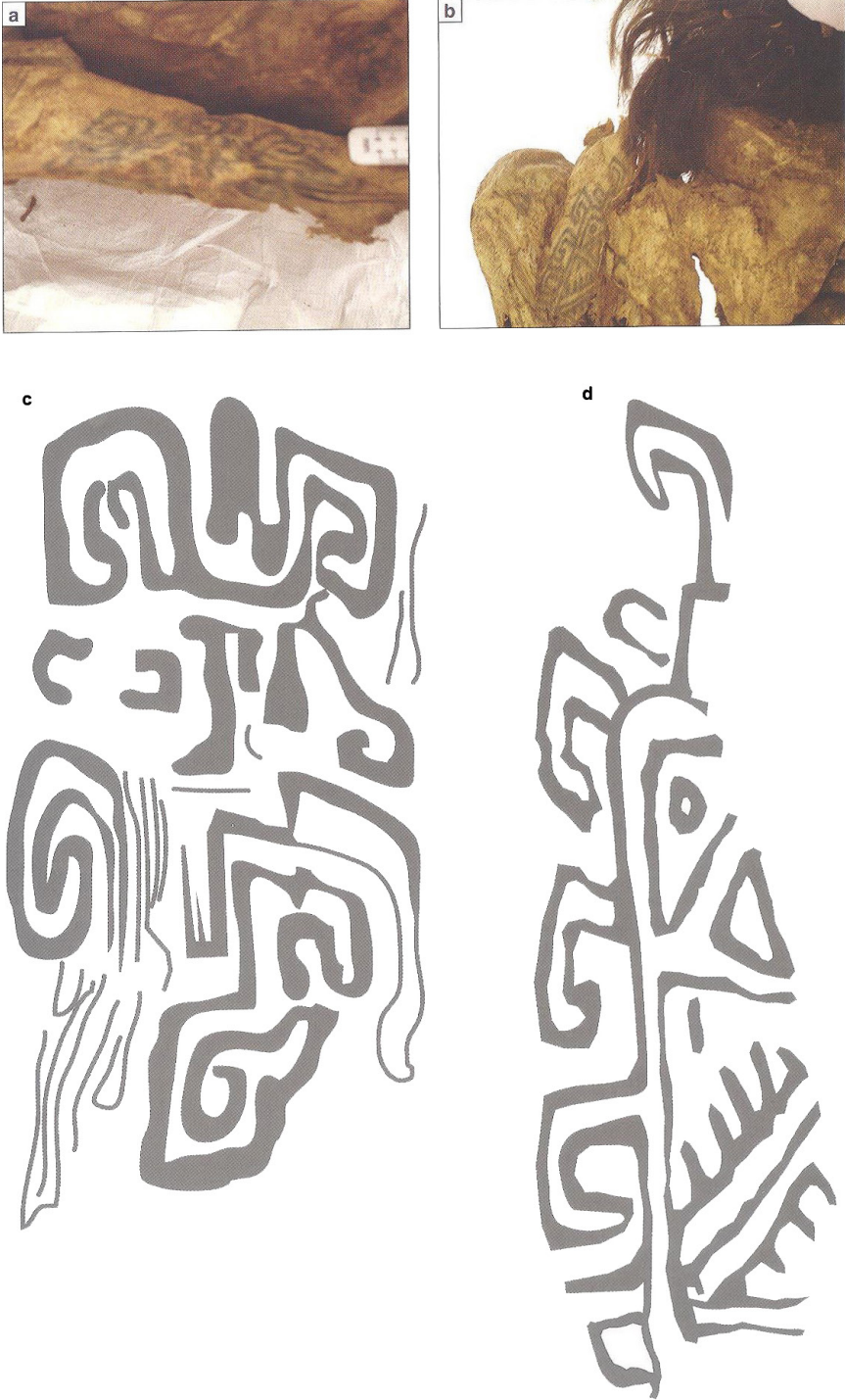

Levha 3: Pazarık Kurganı, Mezar 5'te bulunan erkek bireyin sol omzu, kolu ve sırtında yer alan kaplan dövmesi (Pankova 2017, 74, Fig. 5.4).

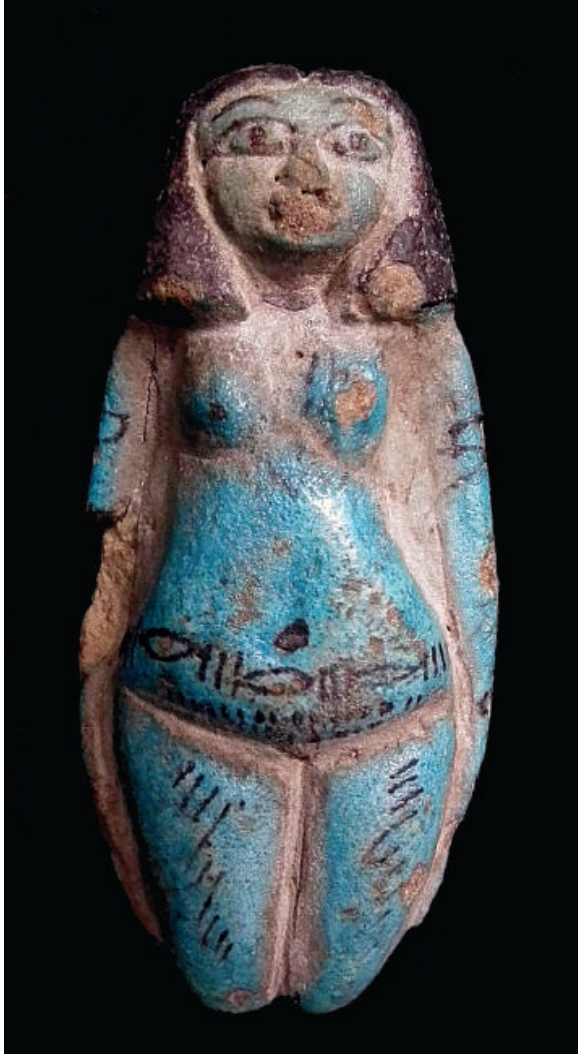

Levha 4: Pazarık Kurganı, Mezar 5’te bulunan kadın bireyin sağ kolunda yer alan iki kaplan ve bir leoparın geyiğe saldırdığı dövme (Barkova ve Pankova 2005, 57, Fig. 14).

Levha 5: Camotlán mumyasının sağ ve sol kollarındaki geometrik dövmeler (Leboreiro *et al.* 2013, 28, Fig. 5 a-d).

Levha 6: *Brides of the Dead* figürini üzerindeki dövmeler (Friedman 2013, Plate 2a)

Levha 7: Nubia C Grubu figürinleri (MÖ 2050-1600) üzerindeki dövmeler (Friedman 2017, 25, Fig. 1.8).

Levha 8: Phiale Ressamına atfedilen Attik kırmızı figür amphorası (MÖ 445-440). Orpheus'a saldıran Thrakialı kadının kollarındaki "V" biçimli dövmeler. Louvre Müzesi (<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010270286>).

Levha 9: Yue'den oturan dövmeli adam (Brindley 2015, 158, Fig. 6.1).

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Ar. Ran.

(Aristophanes, *Ranae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Aristophanes, *Frogs*, (Çev.) Affleck J. ve Letchford, C., Cambridge University Press, 2014.

Claud. in Ruf.

(Claudian, *In Rufinum 1*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Claudian, *In Rufinum 1*. (Ed. ve Çev.) Platnauer, M., The Loeb Classical Library, 1990.

Eup. fr.

(Eupolis, *Fragments, Taxiarchoi*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Eupolis *Heilotes – Chrysoungenos* (fr. 147–325), (Çev.) Olson, S. D., Antike Verlag, Heidelberg, 2016.

Herod.

(Herodas, *Mimes*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Herodas, *Mimes*. (Ed. ve Çev.) Cunningham, I. C., The Loeb Classical Library, 1993.

Hdn.

(Herodianus, *History of the Empire*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Herodianus, *History I. I-IV*. (Ed.) E. H. Warmington, (Çev.) Whittaker, C. R., The Loeb Classical Library, 1969.

Hdt.

(Herodotos, *Historiai*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Herodotos, Tarih, (Çev.) Özmen, M., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014 (X. Basım).

Klearkhos fr.

(Klearkhos, *fragments*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Clearchus of Soli. Text, Translation, and Discussion*, (Eds.) Mayhew R., ve Mirhady, D. C., (Çev.) Dorandi T. ve White, S., Routledge, 2022.

Ksen. Anab.

(Ksenophon, *Anabasis: On Binlerin Dönüşü*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Anabasis: On Binlerin Dönüşü*, (Çev.) Çokona, A., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Luc. Syr. D.

(Lukianos, *De Dea Syria*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Lukianos, *The Syrian Goddess*, (Çev.) Strong, H. A., Constable & Company Ltd, 1913.

Macro. Sat.

(Macrobius, *Saturnalia*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Macrobius, *The Saturnalia*, (Çev.) Davies, P. V., Columbia University Press, 1969.

Men. Sam.

(Menandros, *Samia*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Menander, *Samia (The Woman from Samos)*, (Ed.) Sommerstein, A. H., Cambridge University Press, Cambridge, 2014.

Petron. Sat.

(Petronius, *Satyricon*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Petronius, *Satyricon*. (Çev.) Heseltine, M., (Rev.) Warmington, E. H., The Loeb Classical Library, 1969.

Plin. nat.

(G. Plinius Secundus “Yaşlı”, *Naturalis Historia*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pliny Natural History*. (Çev.) Rackham, H. R., Jones, W. H. S., Eichholz, D. E., I-X. Cambridge.

Plut. Nic.

(Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, Nikias*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives III. Pericles and Fabius Maximus – Nikias and Crassus* (Çev.) Perrin, B., The Loeb Classical Library, 1932.

Porph. V. Pyth.

(Porphyrius, *Vita Pythagorae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Porphyrius, *Philosophi Platonici Opuscula Selecta, Vita Pythagorae*, (Çev.) Nauck, A., Hildesheim, Georg Olms, 1963.

Sext. Emp. Pyr.

(=Sextus Empiricus, *Pyrrhonculuğun Esasları*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Sextus Empiricus, *Pyrrhonculuğun Esasları* (Çev.) Çevik, C. C., İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Strab.

(Strabon, *Geographika*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Geography of Strabo III*, (Çev.) Jones, H. L., The Loeb Classical Library, London, 1954.

Suet. Calig.

(Suetonius, *Caligula*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Suetonius, *Gaius Caligula*, (Çev.) Rolfe, J. C., The Loeb Classical Library, 1914.

Modern Kaynaklar

Agris 1976

Agris, J., “Traumatic Tattooing”, *The Journal of Trauma* 16(10), 798-802.

Allison 1996

Allison, M. J., “Early mummies from coastal Peru and Chile”, in: (Eds.) K. Spindler, H. Wilfring, E. Rastbichler-Zissernig, D. zur Nedden, H. Nothdurfter, *The Man in the Ice: Human Mummies, a Global Study of Their Status and the Techniques of Conservation*, vol. 3. Springer-Verlag, Vienna, Austria, 125-130.

Allison et al. 1984

Allison, M. J., Focacci, G., Arriaza, B., Standen, V., Rivera, M., Lowenstein, J. M., “Chinchorro, Momias de Preparación Complicada: Métodos de Momificación”, *Revista Chungará* 13, 155-173.

Alvrus et al. 2001

Alvrus, A., Wright, D., Merbs, C. F., “Examination of Tattoos on Mummified Tissue using Infra-red Reflectography”, *Journal of Archaeological Science*, 28(4), 395-400.

Arriaza 1995a

Arriaza, B., *Beyond Death. The Chinchorro Mummies of Ancient Chile*, Smithsonian Institution Press, Washington.

Arriaza 1995b

Arriaza, B., “Chinchorro bioarchaeology: chronology and mummy seriation”, *Latin American Antiquity* 6 (1), 35-55.

Barkova ve Pankova 2005

Barkova, L. L. ve Pankova, S. V., “Tattooed mummies from the large Pazyryk mounds: new findings”, *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia* 22 (2), 48-59.

Brindley 2015

Brindley, E. F., *Ancient China and the Yue: Perceptions and Identities on the Southern Frontier*, c. 400 BCE–50 CE, Cambridge University Press.

Brunton ve Caton-Thompson 1928

Brunton G. ve Caton-Thompson, G., *The Badarian Civilization and the Predynastic Remains near Badari*, Egyptian Research Account and British School of Archaeology in Egypt, London.

Demir 2025

Demir, M., “İskitlerde Dövme Geleneği Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, (Ed) Y. E., Tansü, *Tarih Alanında Seçme Yazılar-VIII*, Özgür Yayınları, 1-26.

Deter-Wolf *et al.* 2016

Deter-Wolf, A., Robitaille, B., Krutak, L., Galliot, S., “The world’s oldest tattoos”, *Journal of Archaeological Science: Reports* 5, 19–24.

Deter-Wolf *et al.* 2021

Deter-Wolf, A., Peres, T. M., Karacic, S. “Ancient Native American bone tattooing tools and pigments: Evidence from central Tennessee”, *Journal of Archaeological Science: Reports*, 37.

Dorfer *et al.* 1998

Dorfer, L., Moser, M., Bahr, F., Spindler, K., Egarter-Vigl, E., Dohr, G. “5200-year-old acupuncture in Central Europe?” *Science* 282 (5387), 239.

Dorfer *et al.* 1999

Dorfer, L., Moser, M., Bahr, F., Spindler, K., Egarter-Vigl, E., Giullén, S., Dohr, G., Kenner, T., “A medical report from the stone age?” *The Lancet*, 354 (9183), 1023–1025.

Friedman 2004

Friedman, R., “Seeking the C-group: excavations in the Nubian Cemetery, 2003”, *Nekhen News* 16, 24-26.

Friedman 2017

Friedman, R., “New Tattoos from Ancient Egypt”, (Eds.), L. Krutak, A. Deter-Wolf, *Ancient Ink. The Archaeology of Tattooing*, University of Washington Press, 11-36.

Friedman *et al.* 2018

Friedman, R., Antoine, D., Talamo, S., Reimer, P. J., Taylor, J. H., Wills, B., Mannino, M. A., “Natural mummies from Predynastic Egypt reveal the world’s earliest figural tattoos”, *Journal of Archaeological Science* 92, 116-125.

Hernández ve Tovar 2016

Hernández, R. M. ve Tovar, S. T., “Some Unpublished Greek Mummy Labels at the British Museum”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bd. 198, 173-189.

Hornblower 1929

Hornblower, G. D., “Predynastic Figures of Women and Their Successors”, *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 15, No. 1/2, 29-47.

Ikram 2015

Ikram, S., *Death and Burial in Ancient Egypt*, The American University in Cairo Press.

Iwe 2013

Iwe, K., "Tattoos from Mummies of the Pazyryk Culture", (Eds) P. D. Casa, C. Witt, Tattoos and Body Modifications in Antiquity. Proceedings of the sessions at the EAA annual meetings in The Hague and Oslo, 2010/11. Zurich Studies in Archaeology vol. 9, 89-95.

Jiang et al. 2015

Jiang, H., Zhang, Y., Lü, E., & Wang, C. Archaeobotanical evidence of plant utilization in the ancient Turpan of Xinjiang, China: a case study at the Shengjindian cemetery. *Vegetation History and Archaeobotany*, 24(1), 165-177.

Jones 1987

Jones, C. P., "Tattooing and Branding in Graeco-Roman Antiquity", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 77, 139-155.

Kamal 2016

Kamal, S., "Brides of the Dead in Ancient Egypt", *Minia Journal of Tourism and Hospitality Research MJTHR*, 1(1), 1-18. doi: 10.21608/mjthr.2016.139621

Kean et al. 2013

Kean W. F., Tocchio, S., Kean, M., Rainsford, K. D., "The musculoskeletal abnormalities of the Similaun Iceman ("Ötzi"): clues to chronic pain and possible treatments, *Inflammopharmacol* (2013) 21, 11-20.

Keimer 1948

Keimer, L., *Remarques sur le Tatouage dans l'Égypte Ancienne*, Memoires Présentés à l'Institut D'Égypte vol. 53. Le Caire: L'institut Français d'Archéologie Orientale.

Kroll 1977

Kroll, J. H., "An Archive of the Athenian Cavalry", *Hesperia* Vol. 46, No. 2, 83-140

Kyriakou et al. 2021

Kyriakou, G., Kyriakou, A., Fotas, T., "Dermatostiksia (tattooing): An act of stigmatization in ancient Greek culture", *ACTAS Dermo-Sifiliográficas* 112, 907-909.

Leboreiro et al. 2013

Leboreiro, I., Mansilla, J., Pierrebourg, F. de, Moulherat, C., "Momias y Tatuajes. Leopoldo Batres y La 'Momia Tolteca", *Arqueología Mexicana* 21 (121), 25-29.

Lobell ve Powell 2013

Lobell, J. A. ve Powell, E. A., "Ancient Tattoos", *Archaeology*, Vol. 66, No. 6, 41-46.

Maita ve Minaya 2014

Maita, P. K. ve Minaya, E. E., "El Trauma en la Piel: El Registro de Tatuajes Paracas Necrópolis", *Jangwa Pana* 13, 14-33.

Mallory ve Mair 2008

Mallory, J. P. ve Mair, V. H., *The Tarim Mummies: Ancient China and the Mystery of the Earliest Peoples from the West*, Thames & Hudson, London.

Mayor 1999

Mayor, A., "People Illustrated", *Archaeology*, March / April 1999, Vol. 52, No. 2, 54-57.

Meyer 1920

Meyer, P. M., *Juristische Papryi: Erklärung von Urkunden zur Einführung in die juristische Papyruskunde*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin.

Norman 2011

Norman, C., "The Tribal Tattooing of Daunian Women", *European Journal of Archaeology* 14, 133-57.

Pankova 2013

Pankova, S. V., "One more culture with ancient tattoo tradition in southern Siberia: tattoos on a mummy from the Oglakhty Burial Ground, 3rd-4th century AD", in: (Eds.), P. D. Casa, C. Witt, *Tattoos and Body Modifications in Antiquity: Proceedings of the Sessions at the EAA Annual Meetings in The Hague and Oslo, 2010/11 Zurich Studies in Archaeology* 9. Chronos Verlag, Zurich, 75-86.

Pankova 2017

Pankova, S., "Identifications of Iron Age Tattoos from the Altai-Sayan Mountains in Russia", (Eds.) L. Krutak, A. Deter-Wolf, *Ancient Ink. The Archaeology of Tattooing*, University of Washington Press, 66-98.

Pesapane et al. 2014

Pesapane, F., Nazzaro, G., Gianotti, R., Coggi, A., "A short history of tattoo", *JAMA Dermatology* 150, 145.

Pieri ve Antoine 2014

Pieri, A. ve Antoine, D., "A Tattooed Trio at HK27C", *Nekhen News* 26, 28-29.

Prinot-Fornwagner ve Niklaus 1995

Prinot-Fornwagner, R. ve Niklaus, T. R., "Der Mann im Eis. Resultate der Radiokarbon-Datierung", in: (Hrsg.) K. Spindler, E. Rastbichler-Zissernig, H. Wilfing, D. zur Nedden, H. Nothdurfter, *Der Mann im Eis. Neue Funde und Ergebnisse*, Springer-Verlag, Wien, 77-89.

Reed 2000

Reed, C. E., "Tattoo in Early China", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 120, No. 3, 360-376.

Renaut 2017

Renaut, L., "What to Make of the Prehistory of Tattooing in Europe?", (Eds.) L. Krutak, A. Deter-Wolf, *Ancient Ink. The Archaeology of Tattooing*, University of Washington Press, 243-261.

Samadelli et al. 2015

Samadelli, M., Marcello, M., Matteo, M., Vigl, E. E., Zink, A. R., "Complete Mapping of the Tattoos of the 5300-year-old Tyrolean Iceman", *Journal of Cultural Heritage* 16(5), 753-58.

Shinnie 2009

Shinnie, P. L., *Ancient Nubia*, Routledge.

Shishlina et al. 2013

Shishlina, N. I., Belkevich, E. V., Usachuk, A. N., "Bronze age tattoos: sympathetic magic or decoration?" (Eds.) P. D. Casa, C. Witt, *Tattoos and Body Modifications in Antiquity: Proceedings of the Sessions at the Annual Meetings of the European Association of Archaeologist in The Hague and Oslo, 2010/11, Zurich Studies in Archaeology* 9. Chronos-Verlag, Zurich, 67-74.

Si et al. 2013

Si, Y., Lu, E., Li, X., Jiang, H., Hu, Y., Wang, C., Exploration of human diets and populations from the Yanghai tombs, Xinjiang. Chinese Science Bulletin (Chinese Version) 15: 1422–1429 (İngilizce özetli Çince).

Sjövold 1992

Sjövold, T., “The Stone Age Man from the Austrian-Italian Alps. Discovery, Description and Current Research”, *Collegium Anthropologicum* 16(1), 1-12.

Sjövold 2003

Sjövold, T., “The location of the iceman tattoos”, (Ed.) A. Fleckinger, *La mummiadell’Età del Rame*, Folio Edition, 111–122 [ISBN: 3-85256-249-X].

Snowden 1970

Snowden, F. M., *Blacks in Antiquity: Ethiopians in the Greco-Roman Experience*, Belknap Press of Harvard University Press.

Spindler 1994

Spindler, K., *The Man in the Ice*, (Çev.) E. Osers, Harmony Books, New York.

Strouhal 1992

Strouhal, E., *Life of the Ancient Egyptians*, University of Oklahoma Press, Norman.

Şahin 2021

Şahin, I., “Antik Çağda Thrak Kadınlarında Dövme”, (Eds.) D. Maktal Canko, Z. Türkyılmaz, L. Barçın Aka, S. Utanır Altay, *Zaman Mekân Kadın*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 11-29.

Tassie 2003

Tassie, G. J., “Identifying the practice of tattooing in ancient Egypt and Nubia”, *Papers from the Institute of Archaeology* 14, 85-101.

Tsiafakis 2015

Tsiafakis, D., “Thracian Tattoos”, (Eds.) D. Boschung, A. Shapiro, F. Wascheck, *Bodies in Transition. Dissolving the Boundaries of Embodied Knowledge*, Morphata, Vol. 23, 89-117.

Yablonsky 2017

Yablonsky, L. T., “The Discovery of a Sarmatian Tattoo Toolkit in Russia”, (Eds.) L. Krutak, A. Deter-Wolf, *Ancient Ink. The Archaeology of Tatting*, University of Washington Press, 215-230.

Zidarov 2017

Zidarov, P. N., “The Antiquity of Tattooing in Southeastern Europe”, (Eds.) L. Krutak, A. Deter-Wolf, *Ancient Ink. The Archaeology of Tatting*, University of Washington Press, 137-149.

İnternet Kaynakları

<https://www.khm.at/en/objectdb/detail/56709/?offset=0&clv=list>. Kunsthistorisches Museum, Wien (Erişim Tarihi: 12.11.2024)

<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010270286>. Louvre Müzesi, (Erişim Tarihi: 18.11.2024)

Seleucia | Sayı XV | Mayıs 2025

Doğu Dağlık Cilicia Mimari Plastiği Bağlamında
Olba'dan Bir Grup Buluntu

*A Group of Finds from Olba in the Context of
Architectural Decoration in Eastern Rough Cilicia*
Emel Erten – Yavuz Yeğin

9

Su Kemerlerinin Ötesinde: Kırsalda Roma Yaşamı ve
Mimarisi

*Beyond the Reach of the Aqueducts: Roman Lives and
Architecture in the Countryside*
Fikret Yegül

33

Juliana Anicia: "A Building Loving Woman"

Gender and Construction in Constantinople

Juliana Anicia: "Yapı İşlerini Seven bir Kadın".

Constantinopolis'te Toplumsal Cinsiyet ve İnşaat Faaliyetleri
Diane Favro

55

Boncuk ve Vazo Yapımı Dışında

Tunç Çağı'nda Camın Farklı Kullanım Biçimleri

Different Uses of Glass in the Bronze Age

Other than Beads and Vessels

Emel Erten

71

Savatra'dan Yeni Adak Yazıtları

New Votive Inscriptions from Savatra

Mehmet Alkan – İlker Işık

93

Tyana Geç Antik Sur Duvarında Ele Geçen Bir

Define Hakkında İlk Değerlendirmeler

*First Evaluations of a Hoard Discovered in the Tyana
Fortress Wall*

Hüsamettin Hayri Şener

107

Gaziantep Gerçin Höyük'ten Savaş Arabası Şeklinde
Bir Kaide

A Chariot-Shaped Base from Gerçin Höyük, Gaziantep
Tımur Demir – Özgür Çomak

121

Tarsus'da Türk İslam Dönemi Mihrapları

The Mihrabs of Turkish-Islamic Period in Tarsus

Mustafa Kaya

139

Aizanoi Tiyatrosu'nun Scaenae Frons Düzeninin

Anadolu'daki Benzer Tiyatro Örnekleriyle Karşılaştırılması

Comparison of the Scaenae Frons Order of the Aizanoi

Theatre with Similar Theatre Examples in Anatolia

Fikret Özbay – İrem Kaya Yuki

161

Eski Çağ ve Geç Antik Çağ Yazılı Kaynaklarında

Zephyrium

Zephyrium in Ancient and Late Antique Written Sources

Muzaffer Yılmaz

183

Batı Karadeniz'de Protohistorik Dönemlere Ait Yeni
Veriler

*Recent Archaeological Evidence from the Protohistoric
Periods of the Western Black Sea Region*

Emrullah Kalkan - Yunus Emre Sevinç

193

Anamur'da Ortagonuş (Bahçegonuş) Hanı ve Çeşmesi

Ortagonuş (Bahçegonuş) Inn and Fountain in Anamur

Halil Sözlü – Sultan Eren

213

Ardahan'ın Hanak İlçesindeki Veli Kalesi

Veli Fortress in Hanak District of Ardahan

Özlem Oral

227

Roma Dönemi'nde Phokaia'yı Etkileyen

Depremlerdeki Arkeolojik İzler

*Archaeological Traces of Earthquakes Affecting Phokaia
In the Roman Age*

Sabri Arıcı

243

Eagle Figurine With Gold Medallion Holding a Ram
From Burdur Museum

Burdur Müzesi'nden Koç Tutan Altın Madalyonlu

Kartal Figürini

Salih Soslu

259

Antik Kaynaklar, Antropolojik ve Arkeolojik Veriler

Işığında Eski Çağ'da Dövme

*Tattooing in Antiquity in the Light of Ancient Literature,
Anthropological and Archaeological Data*

Ahmet Emirhan Bulut

287

Samsun, Bafra'daki Roma Dönemi Taş Sanduka

Mezarları ve Buluntularının Değerlendirilmesi

*An Evaluation of the Roman Period Stone Cist Graves
and Their Findings from Bafra, Samsun*

Orhan Alper Şirin

321

Aizanoi Kadoi ve Kotiaecion'dan Yün Üretimine İlişkin
Arkeolojik İzler

Archaeological Evidence of Wool Production from

Aizanoi, Kadoi and Kotiaecion

Aslıhan Özbay

347

Seyitömer Höyük'ten Ele Geçen Bir Grup Bıçak

A Group of Knives Found at Seyitomer Mound

Rana Başkurt Usta – Hüseyin Usta

367

Traianus'un Doğu Seferine İlişkin Arkeolojik Kanıtlar

Archaeological Evidence of Trajan's Eastern Campaign

Burak Erdem

383

Alahan Manastırı Mağara – Kilisesi

Cave-Church in Alaban Monastery

Murat Özyıldırım - Yavuz Yeğin

397

ISSN 2148-4124

ISBN 978-625-6925-83-0

9 786256 925830

